

İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
No:39 (Ekim 2008)

DEVİRİM SONRASI İRAN'DA SİYASET: AKTÖRLER, STRATEJİLER VE GELECEK

Yüksel TAŞKIN*

Özet

Bu makale, İran'da iktidar mücadelesi veren siyasal aktörlerin derinlikli olarak anlaşılmasını amaçlıyor. Hatemi'nin 1997'de Cumhurbaşkanı seçilmesiyle yoğunluk kazanan bu mücadelenin daha iyi anlaşılması için, 1980'lerin sonunda belirginleşen aktörlerin ve 90'larda ortaya çıkan yeni toplumsal hareketlerin analizleriyle başlamak gerekiyor. Muhafazakâr ve Reformcu gibi genel başlıkların içerisinde oluşan alt-grupları tanımlamak ve bunların iktidar mücadelesinde devreye sokabilecekleri araçları incelemek de, bu çalışma açısından önem taşıyor. Son olarak, iktidar mücadelesinin olası yönelimleri konusunda bazı mütevazı spekülasyonlar ortaya konulacak.

Anahtar sözcükler: İran, siyaset, mücadelesi, Reformcular, Muhafazakârlar.

Politics in Post-Revolutionary Iran: Actors, Strategies and the Future

Abstract

This article presents an understanding of the political universe of the actors that have been waging a power struggle in post-1979 Iran. Paying a special attention to the ever intensifying struggle since 1997 when Hatemi became the president, the article describes the political trajectories and objectives of the actors and new social movements that have been active since 1990s. Conceptualizing the main contours of contestation as Conservatives and Reformists, the article presents a theoretical framework to probe the limits and prospects of the collective and individual strategies of the two main clusters of political power in Iran. The article concludes by presenting a road map for the possible courses of action that could be chosen by Iranian political actors in the near future..

Keywords: Iran, politics, power struggle, Reformists, Conservatives.

* * *

1997'de Muhammed Hatemi'nin İran Cumhurbaşkanı seçilmesiyle, 1979 Devriminden sonra güç kazanan siyasal seçkinler arasında süren iktidar mücadeleleri

* Yrd.Doç.Dr., Marmara Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, (İngilizce) Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.

daha da yoğunluk kazandı. Bu mücadelelerin yoğunlaşması devrimci idealler uğruna yukarıdan aşağıya devreye sokulan radikal toplum mühendisliği projesiyle toplumun 'reel' sosyolojisinin ciddi biçimde çatışmaya başladı. 1979 Devrimi'nin gerçekleşmesinde etkin olan kimi aktörlerin, siyasal projelerinin iflas ettiği idrakiyle toplumla yeni etkileşim yolları arayışına girmeleri, siyaseti toplumun 'edilgen alıcı' kabul edildiği bir oyun olmaktan çıkarmaya başladı. Hatemi'nin seçim zaferinde önemli katkıları olan yeni toplumsal hareketleri taşıyanların, Devrim sonrası İran'ın gerçekleri tarafından şekillendirilmeleri ve Devrimci Gelenek'ten gelenlerden oldukça farklı gündemlere sahip olmaları bu mücadelelerdeki etkilerini giderek daha fazla hissettiriyor.

Bu çalışmanın temel amacı, İran'daki önemli siyasal aktörlerin kendi toplumları ve küreselleşmenin öne çıkardığı iktisadi-siyasi-kültürel aktör ve süreçlerle kurdukları etkileşimlere bakarak, ülkedeki siyasal hâkimiyet mücadelesinin yakın gelecekte gireceği muhtemel yönelimleri anlamaya çalışmaktır. Küreselleşme sürecinin salt iktisadi boyutuna ve sonuçlarına yoğunlaşan indirgemeci bir bakış, yeterince doyurucu yanıtlar üretmeyecektir. Küresel Kapitalizmin, en güçlü iktisadi aktörlerin söylem ve pratiklerini eleştiri ve etkinlik alanı dışında bırakmaya meyilli sınırlı bir demokratikleşme söylemini öne çıkardığı; bu türden bir demokratikleşmeyi talep eden 'orta sınıfların,' kültürel küreselleşme sürecinin olumladığı değerlerle daha da uyumlandıkları, karmaşık bir 'Küresel Durum' söz konusu.

Sözgelimi, Mısır, Türkiye ve İran'da son on yılda öne çıkan 'Müslüman Demokratların', Küresel Kapitalizmin egemen aktörleri ve değerleriyle çatışmaktan çok; bunlara uyumlanmayı, entegre olmayı kabul eden 'Globalist Muhafazakârlar' olmaları tesadüfî değildir.¹ Aslında üç ülkede de, küreselleşmenin egemen aktörlerinin desteklediği siyasal seçkinlerin veya seçkin adaylarının, iktisadi popülizme meyletmeleri durumunda dışlanmaları riskiyle karşı karşıya oldukları genellemesinde bulunulabilir. Bu yüzden üç ülkede de, kültürel çatışmayı veya siyasal sembolizmi abartılı biçimde öne çıkaran siyasal akımların varlığı, tarihsel nedenleriyle beraber, kısmen bu şekilde açıklanabilir.

Burada ele alınacak konu, demokratikleşmeye geçiş süreciyle ilgili kapsamlı literatürle de ilişkili. Geçiş Literatürü, daha çok rejim-içi ve muhalif siyasal seçkinlerin karar ve pratiklerine ağırlık veriyor.² İran örneğinde, bu

¹ AKP'yi doğuran iktisadi-siyasi-kültürel unsurların, küreselleşme süreciyle ilişkilerini ele alan bir yazı için bkz., Yüksel Taşkın, "Türkiye'de sınıfsal yeniden yapılanma, AKP ve Muhafazakar Popülizm" *Birikim 204* (Nisan 2006): 16-26. 'Globalist Muhafazakar' kavramını, Recep Tayyip Erdoğan ile ilgili çalışmalarında Ruşen Çakır ve Fehmi Çalmuk öneriyorlar. Bkz., Ruşen Çakır ve Fehmi Çalmuk, *Recep Tayyip Erdoğan: Bir Dönüşüm Öyküsü*. İstanbul, Metis Yayınları, 2001, s.137. 'Müslüman Demokrasi' konusundaki bir yazısında piyasa ekonomisinin yükselişi ve Liberal İslam arasında pozitif bir ilişki gören bir değerlendirme için bkz., Vali Nasr, "Rise of 'Muslim Democracy,'" *Journal of Democracy* 16-2 (2005): 13-27. Bu konuda daha eleştirel bir yazı için bkz., Frederic Volpi, "Pseudo-democracy in the Muslim world," *Third World Quarterly* 25-6 (2004): 1061-1078.

² Bu literatürün kurucu metni, bir tür *kanonu* haline gelen çalışma için bkz., Guillermo O'Donnel, P., Schmitter, ve L. Whitehead (eds.), *Transitions from Authoritarian Rule (Dört cilt)*, Baltimore, John Hopkins University Press, 1986. Yine bu kitapta ortaya konan tezlerin geliştirildiği bir başka eser için bkz., Yossi Shain and Juan Linz, *Between States: Interim Governments and Democratic Transition*, Cambridge, Cambridge University Pres, 1995.

literatürün ilginç açılımlar sağlaması mümkün; çünkü Devrimci Geleneğin içerisinde çıkan aktörlerin muhtemel tercihleri, ülkenin yakın geleceği açısından ciddi önem taşıyor. Fakat unutulmaması gereken nokta, ancak önemli yapısal dönüşümler sonucunda böyle bir geçişin nesnel ve öznel koşullarının oluşabileceği. İran'ın son derece eski modernleşme serüveni ve bu sürece Devrim'in ihmal edilemez katkıları, İran'da demokratikleşmeyi taşıyabilecek sınıf ve diğer sosyal katmanları güçlendirdiği gibi; bunların demokratikleşmeyi destekleyici değerleri içselleştirmelerinin de önünü açtı. Bu nedenle, Yapısalcı Demokratikleşme Literatürünün ihmal edilmemesi gerekiyor.³ Yapısalcı Literatür, Küresel Kapitalizmin İran'da ne türden sınıf ve tabakaların önlerini açtığını anlamak bakımından da önemli. Zaten bu yapısal dönüşümler olmadan, Rejim yanlısı kimi güçlerin, Reformcu veya Pragmatik Muhafazakâr bir yönelime girerek, yükselişte olan toplum kesimleriyle ittifak arayışına girmeleri de mümkün olmazdı.

Ancak bu iki literatür, İran ve Türkiye bağlamında kültürel çatışmaların siyasal mücadeleler içerisindeki önemli rollerini ortaya koymaktan uzak görünüyor. İki ülkede de, siyasal mücadelelerin kimileyin abartılı düzeylere varabilen sembolik doğasının ilgili analizlerde mutlaka dikkate alınması gerekiyor.⁴ Bu bağlamda, ülke içerisindeki demokratikleşme mücadelesinde, kültürel muhafazakârlık ve serbestleşme yanlılarının, kendilerini kültürel küreselleşme süreciyle nasıl ilişkilendirdikleri de ayrıca önem kazanıyor. Dolayısıyla, İran'da kültürel serbestleşme üzerinden verilen mücadelelerin taraflarını sadece kentli orta sınıflara bağlamak da ciddi bir hata olabilir. Özellikle kent yoksullarının da kültürel serbestleşme konusundaki mücadelelere önemli destek verdikleri, ama bunun ilişkili analizlerde ihmal edildiği görülüyor. Elinizdeki çalışma, bu veriler ışığında yol almayı hedefliyor.

İran'da da Devrimci Gelenek içerisinde gelen ve 'Pragmatik Muhafazakârlar' veya 'Modern Sağ' diye bilinen çevrenin, böylesi bir demokratikleşme projesi için en avantajlı kesimi oluşturdukları görülüyor. Eski Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani etrafında kümelenen Pragmatik Muhafazakârların, 1997'de Hatemi'yi destekledikleri unutulmamalıdır. Bu kesim, sadece 'orta-sınıflara' değil; yüzde 40'ı yoksulluk sınırı altında yaşayan bir toplumda, alt-sınıflara da inandırıcı vaatler sunabilmesi durumunda, İran'ın yakın geleceğinde belirleyici bir konuma yükselebilir. Yukarıda bahsedilen '*asosyal* demokratikleşme' süreci, her ne kadar, fazlasıyla abartılı bir 'orta-sınıf-merkezciliği' yapsa da, İran, Türkiye ve Mısır gibi ülkelerde bir tür popülizme soyunmadan iktidarı ele geçirmek veya korumak giderek zorlaşıyor. 2005 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde olduğu gibi, yoksullar unutulur ve sadece 'orta-sınıflara' cazip söylemler öne çıkarılırsa, 'sandıktan Ahmedinejad'lar' çıkabilir. Hatemi'ye destek veren Reformcuların daha radikal kanadını oluşturan 'Sol-Liberaller'in, geçiş sürecinde rejim içinde önemli çatlaklar yaratma konusunda, Pragmatik

³ Demokratikleşme sürecine dair Yapısalcı Literatüre tipik bir örnek için bkz., Dietrich Rueschemeyer, E., Stephens, and J., Stephens, *Capitalist Development and Democracy*, Cambridge, Polity Press, 1992.

⁴ Kültürel çatışma ve siyasal sembolizmin Türkiye'deki siyasal mücadelelerdeki rolüne AKP'nin seçim başarılarına etkileri konusunda, bahsedilen kaygılarla yazılmış bir makale için bkz., Yüksel Taşkın, "Türkiye'de sınıfsal yeniden yapılanma, AKP ve Muhafazakar Popülizm..."

Muhafazakârlar kadar şanslı olmamaları, ‘Pandora’nın Kutusu’ bir kez açıldıktan sonra daha belirleyici olmayacakları sonucunu getirmez.

Elbette bu öngörülere yoğunlaşmadan önce, bahsedilen aktörlerin kimliklerinin daha iyi anlaşılması gerekiyor. Bu nedenle çalışmamızın birinci bölümü, Devrimci Gelenek içerisinde gelen aktörlerin Humeyni Sonrası’nda (1989) geçirdikleri önemli değişimlerin anlaşılmasına ağırlık veriyor. Bu dönem yeterince bilinmeden, ne Hatemi etrafında oluşan Reformcu Hareket, ne Rafsancani önderliğindeki Pragmatik Muhafazakârlar; ne de Ruhani Önder Ali Hamaney etrafında kümelenen Muhafazakar klikler bütünüyle anlaşılabilir. Daha sonraki bölüm, Devrim-Sonrası İran’da ortaya çıkan yeni toplumsal hareketlerin anlaşılmasına yönelik. Gençlik, Kadın ve Entelektüel Hareketlerini besleyen dinamikler ve bu kesimlerin siyasal mücadelelere muhtemel etkileri, bu bölümde tartışılan ana konular. Bu hareketler, ‘paralel bir toplum’ hayatı örgütleyebilme kapasiteleriyle, rejimin moral meşruiyetinin daha da zayıflamasına yol açabilecekleri için de ciddiye alınmalı. Daha sonra, 2004’le beraber inisiyatifin hem meclis hem de cumhurbaşkanlığı seçimlerinde muhafazakâr kliklerin eline geçmesi olgusundan hareketle, bu klikler arasında ortaya çıkan iktidar mücadelesine yoğunlaşıyor. Ahmedinejad Kuşağı’nın Muhafazakar çizgi içinde ‘Aşırı Sağ’ kanadı oluşturdukları iddiası burada temellendiriliyor. Son bölümde, İran ekonomisine özel bir ağırlık verilerek, ülkedeki siyasi iktidar mücadelesinin yakın geleceğine dair bazı tahminlerde bulunuluyor. Yukarıda kısaca bahsedilen öngörülerin daha derinlikli biçimde ele alındığı son bölümde, Türkiye’de AKP’yi iktidara taşıyan süreçlerle bazı kıyaslamalar da yapılıyor.

Devrimci kuşakta ortaya çıkan çatlak ve siyasal hâkimiyet mücadelesi:

1979 İran İslam Devrimi’ni gerçekleştiren siyasal muhalefetin Liberal-Milliyetçi ve Sosyalist bileşenleri, İslamcı Devrimciler tarafından 1983 yılına kadar büyük ölçüde tasfiye edildiler.⁵ Devrimci İslamcılar da tek blok değildi. Liberal İslamcı Cumhuriyetçiler denilebilecek kesim beklenmeyen bir hızla tasfiye edildi. İlk Başbakan Mehdi Bazargan’ın liderliğindeki İran Ulusal Kurtuluş Hareketi, (*Nehzat-e Azadi*) Geçici Hükümet’teki en ağırlıklı gruptu ve bu hareket Liberal İslamcı görüşlere yakındı. Rejimin ilk Cumhurbaşkanı Beni Sadr da benzer bir ideolojik duruşa sahipti. Yine Azerbaycan’da etkili olan, Ayetullah Şeriatmadari’nin öncülüğündeki Müslüman Halkın Cumhuriyetçi Partisi de bu çizgiyle büyük ölçüde örtüşen düşünceleriyle dikkat çekiyordu. Şeriatmadari, İslam Cumhuriyeti’nin siyasetinde, ulemanın rol oynamaması gerektiğini savunuyordu. İslamcılar, mühendis kökenli Bazargan örneğinin de gösterdiği gibi, ulema kökenli olanlar ve olmayanlar *diye* de ikiye bölünmüşlerdi. Bu bölünme son derece önemlidir. Sözgelimi, bugün İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad ve etrafındaki yeni kuşak, üst düzey dini otoriteleri yönetimde ikinci plana iten, onlarla ciddi sorunları olan, fen veya sosyal bilimler kökenlilerden oluşuyor.

⁵ Elbette bu gruplar, bu kadar basit biçimde geçiştirilemeyecek bir çetrefilliğe sahiptirler. Kürt Muhalefeti’nden İran Komünistlerine, Musaddık çizgisindeki Milliyetçilere, hatta devrik Şah yanlısı Monarşistlere kadar çok sayıda grup söz konusudur. Bu çalışmada daha sonra İran siyasetinde önemli varlık gösteremeyen gruplara ağırlık verilmedi. Bu gruplarla ilgili yararlı bir döküm için bkz, Anoushiravan Ehteshami, *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London and New York, Routledge, 1995, özellikle ss.1-44.

Devrimin birlikte yapıldığı Liberal-İslamcı, İslamcı Sosyalist,⁶ Liberal-Milliyetçi kesimler ve Devrime en azından başlarda sempati besleyen TUDEH gibi solcu çevrelerin kesin tasfiyesinden sonra, Humeyni etrafında kenetlenen Devrimci İslamcılar arasında ciddi bir bölünmenin yaşandığı iyice belirginleşti.⁷ Humeyni'nin, yani 'İmam'ın İzleyicileri'nin örgütlendikleri parti, İslami Cumhuriyet Partisiydi (IRP). İlk başta, İmam'ın Yolu'nu İzleyicileri ve Hücçetiye denilen çevre arasında ciddi bir gerilim yaşanıyor. Hücçetiye, tipik bir gelenekçi-muhafazakâr çizgiye denk düşüyordu. 1950'lerde, Türkiye'deki Komünizmle Mücadele Dernekleri'nin andırır tarzda, Bahai'lerle mücadele amacıyla serpilmeye başlamıştı. Son derece güçlü anti-komünist hassasiyetlerinin yanında, serbest piyasa yanlısı iktisadi görüşleri ve toplumsal konularda katı bir muhafazakârlıkları söz konusuydu. İlk yıllarda Hücçetiye çizgisindekiler, siyasal hâkimiyet mücadelesinde geriye düşer gibi oldular. Sahiden de, İmam'ın Yolu çizgisi, özellikle İran-İrak Savaşı süresince asıl belirleyici hattı oluşturmaya başladı. Ne var ki zamanla bu çizgidekiler arasında da önemli bir bölünme yaşanacak ve İmam'ın Yolu içerisindeki 'Radikallere' tavır alan 'Pragmatikler,' 'Devlet Aklını' (*raison d'etat*) öne çıkaran bir çizgiyi savunmaya başlayacaklardı.

İmam'ın Yolundakiler, Devrim'in ilk yıllarında Batı karşıtı aktif bir dış politika izlenmesinden yanaydı. Irak Savaşı'nın devamını savunuyor ve İslam Devrimi'nin ihracı için bu savaşı sürdürmenin zorunlu olduğuna inanıyorlardı. Ekonomik alandaysa, devletin rolüne ağırlık veren, son derece popülist bir duruşa sahiptiler. Ali Hamaney, Mir Hüseyin Musavi, Haşimi Rafsancani ve Ayetullah Montazeri'nin de, Devrimin ilk yıllarında yukarıda bahsedilen görüşleri paylaşıyordu. Çünkü Humeyni'nin ölümünden hemen önce, özellikle Rafsancani'nin, yukarıda özetlenen 'Radikal' çizgiden kopmaya niyetlendiği anlaşılıyordu. Hamaney ve Rafsancani'nin Humeyni'yi Irak'la savaşı bitirmeye ikna ettikleri de burada vurgulanmalı.⁸

Humeyni'nin *Velayet'e Fakih* anlayışında yansımaları bulan, dini hiyerarşinin siyasete katılımına yeni bir boyut getiren yorumuyla, siyasal gerçekliğin çatışması uzun sürmedi.⁹ Bu yoruma göre, Fakih, mutlaka en bilgili ve doğru rehber

⁶ İslamcı Sol'un en güçlü temsilcisi, Halk'ın Mücahitleri (Mojahaden'e Halq) idi. Bu kesimin, TUDEH ve diğer sol gruplara göre çok daha erkenden Humeyni ve çevresindekilere muhalefete başladığı ve önemli şiddet eylemlerine imza attığının altını çizmek gerekli. Bu grup, İslam Devrimi'ne karşı değildi. Devrim, onlara göre, yanlış ellerin önderliğine geçmiş ve geleneksel unsurların, bağımlı sınıflarla yeniden ittifak kuracağı tehlikeli bir istikamet almıştı.

⁷ Genel olarak İran modernleşmesi ve siyasal sonuçları; özel olarak da Devrime giden süreç ve Devrim sonrasında gerçekleşen siyasal tasfiyeler için bkz., Nikki R *Keddie*, *Modern Iran : Roots and Results of Revolution*, New Haven, Yale University Press, 2003.

⁸ Humeyni, Irak'la anlaşmayı getiren imzayı atmaktansa, ölümü ve şahadeti tercih edebileceğini, buna güçlüklerle razı olduğunu vurgulamıştı. Bu imzayı atmak, ona zehir içmekten daha ağır gelmişti. Anoushiravan Ehteshami, *After Khomeini...*s. 28.

⁹ İğinc olan, din adamlarının siyasal rollerini arttıran bu anlayışın, alt-düzey din adamlarıyla, özellikle genç din adamlarının desteğini almasıydı. Buna karşın, dini hiyerarşinin en üstündeki büyük Ayetullahlar, Humeyni'nin *Velayet'e Fakih* yorumuna karşı kuşku ve tepki duymaktaydılar. Bkz. David Menashri, *Post-Revolutionary Politics in Iran: Religion, Society and Power*. London, Frank Cass, 2001, s. 15

olmalıydı. Aslında yapılan, Humeyni'nin karizmasına göre bol ve gösterişli bir ideolojik ceket dikmekti. Yine *Velayet-e Fakih* anlayışına göre, en doğru Fakihin, en üst düzey büyük ayetullahlardan çıkması gerekiyordu. Ne var ki, ya büyük ayetullahların dini bilgilerine rağmen, siyasal derinlikleri, kabiliyetleri uygun bulunmuyor; ya da siyasal görüşleri sorun yaratıyordu. Rejimin ideal 'Ruhani Önder' anlayışıyla, siyasal gerçekliğin çatıştığı en çarpıcı göstergesi, Uzmanlar Meclisi'nin (*Meclis-e Hobregan*) 1985'de Humeyni'nin halefi olarak belirlediği Büyük Ayetullah Montazeri'nin, rejimin uygulamalarına giderek artan eleştirelliği nedeniyle, Mart 1989'da tasfiye edilmesiydi.¹⁰ Rejim için, siyasal gerçekler devrimci ideallerden daha fazla önem kazanmaya başlıyordu.

Söz gelimi, Humeyni'nin 1988'de, "Eğer devletin çıkarları zorunlu kılarsa, (*selah-e keshvar*) bir camiyi yıkabilir veya temel dini ibadetlerin yerine getirilmesini bile askıya alabilir" gibi hükümlere varması da bu doğrultuda yorumlanmalıdır.¹¹ Humeyni, devrimin aktif siyasi kadrolarının denetimindeki Meclis'i, özellikle muhafazakâr din adamlarının denetimindeki Koruyucular Konseyi'nin baskısından korunmak için de giderek daha etkin biçimde devreye girmeye başlamıştı.¹² Konsey, toprak reformu, yabancı ticaretin millileştirilmesi ve işçilerle ilgili popülist düzenlemeleri engellemeye çabılıyor, bu durum da Meclis'in ağırlıklı kesiminin tepkilerini çekiyordu. Humeyni yine 1988'de, Meclis ve Koruyucular Konseyi arasındaki çatışmaları çözmek için, zamanla daha büyük sorunlara ve karmaşıklıklara yol açacak bir uygulamaya gitti: Düzenin Yararını Teşhis Komitesi'ni (*Mecme-ye Teşhis—e Maslahat-e Nizam*) kurdu.¹³ Aslında bu oluşumla, seçilmişler ve atanmışlar arasında doğal olarak mevcut bir gerilimin, bir başka atanmışlar heyetiyle aşılmaya çalışılması gibi bir arayış söz konusuydu. Zamanla burada da muhafazakârların ağırlık kazanmasıyla, iktidar yapısı daha da karmaşık hale geldi.

Humeyni'nin ölümünden sonra Hüceccülislam Ali Hamaney'in Ruhani Önder olması da siyasallaşmış, devrimci din adamları ve en yüksek mertebeye ulaşmış *Merce-ye Taklid* denilen ayetullahlar arasındaki gerilimin bir başka

¹⁰ Uzmanlar Meclisi, 1979 Anayasası'nı da yapan ve seçimle iş başına gelen bir yapıydı ve üyelerini din adamları oluşturuyordu. Meclis'in asıl görevi, Ruhani Lider'i seçmek ve gerekirse görevden almak. Şimdiki Ruhani Lider Ali Hamaney öldüğünde, yerine geçecek ismi bu Meclis seçecek. Üyeleri sekiz yıllığına seçilen bu Meclis'le ilgili en son seçimin 2006'da yapıldığını ve ağırlıklı olarak Rafsancani yanlılarının seçimleri kazandığını vurgulayalım. 'Pragmatik Muhafazakar' Rafsancani'nin Ruhani Lider'i belirleme ihtimali, İran'da pek çok taşı yerinden oynatabilecek bir öneme sahip.

¹¹ David Menashri...s.14.

¹² Koruyucular Konseyi'nin (*Shura-ye Negahban*) amacı, Meclis ve Yürütme'nin uygulamalarının İslama uygunluğunu belirlemek. 12 üyelik Konsey'in yarısını Ruhani Lider'in atadığı din adamları, yarısını da Meclis'in atadığı hukukçular oluşturuyor. Konsey ayrıca, İran'daki tüm seçimlere katılan adayları, İslamilik ölçütü üzerinden veto etme hakkına sahip. Konsey, 2004 Meclis ve 2005 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde reformcu adayların neredeyse tamamını veto etti.

¹³ Bu Heyet'in amacı, din adamları, siyasetçiler ve yürütme erkini bir araya getirerek aralarında uzlaşmalarını sağlamaktı. Cumhurbaşkanı, Meclis Başkanı, Yargı Erki Başkanı heyetin doğal üyeleriydiler.

işaretiydi.¹⁴ Anayasaya göre, en yüksek *Merce-ye Taklid*'in, yani, Büyük Ayetullahlar (*Ayatollah 'uzma*) arasında kabul gören en yetkin din adamının Ruhani Önder olması gerekiyordu. Bu da devrimci kuşağın iktidarı kendi elleriyle, ne yapacağı kestirilemeyen, Humeyni'nin Şiiliği siyasallaştırma biçimiyle sorunları olan 'İhtiyarlara' devretmesi anlamına geliyordu. Bizzat Humeyni'nin temellerini attığı ve Anayasaya da yerleştirdiği *Velayet-i Fakih* anlayışı bunu gerektirdiği halde, yeni Ruhani Önder Ali Hamaney, siyasallaşmış devrimci önderlik kuşağının içerisinde seçildi.¹⁵ Bu tercih, devrimci idealizmden uzaklaşarak, devrimci siyaset sınıfının korunması adına her türlü pragmatizme veya ilkesel çelişkiye rahatlıkla savrulabileceğinin de çarpıcı bir örneğini oluşturacaktı. Böylece devrimciler, Ruhani Önder'in gücünü dayandırdığı, en yüksek dinsel yetkinliği temsil etme iddiasından vazgeçerek, devrimin 'büyüden arınma' sürecine veya 'karizmanın rutinleşmesine' ciddi katkı sunmuş oldular. Ayetullah'dan daha düşük bir dini pozisyon olan Hüccetülislam ünvanına sahip Hamaney, Ruhani Önder seçildiğinde, *Marja'ye Taqlid* olarak, etkisiz bir isme destek verilmesi siyaseti de izlenilmeye başlandı. Ne var ki, bütün girişimlere rağmen Hamaney, bir Müçtehid (yani hukuk doktoru) olarak kabul görmüyordu. Böylece dini otoriteler, Hamaney'in Fetva verme yetkisini tanımayarak, kendi sembolik güçlerini inatla koruma yolunu tercih ettiler.¹⁶

Hamaney'in Uzmanlar Heyeti tarafından Ruhani Önder seçilmesinden sonra, rejimin diğer etkili ismi Haşimi Rafsancani, Temmuz 1989'da Cumhurbaşkanı seçilmesi kimseyi şaşırtmadı.¹⁷ Bu dönemde üç farklı grup, Imam'ın Yolu'nun gerçek temsilcileri oldukları iddiasıyla rekabet halindeydiler: Pragmatikler, Radikaller ve Muhafazakarlar. 1989 sonrasında Radikaller, daha çok Sol-Popülist bir pozisyona sahipti. Devrimin sosyal adalet vaatlerinin gerçekleştirilmesi, ABD karşıtı tavrın tavizsizce sürdürülmesi en belirgin tutumlarını oluşturmaktaydı. Pragmatikler (kendilerine Realistler de diyebiliriz), Rafsancani

¹⁴ İran Anayasası, Ruhani Önder'e muazzam yetkiler tanıdı. Önder, İran İslam devrimi'nin genel siyasetini denetlemekle yükümlüydü. Silahlı Kuvvetler'in Komutanı da olan Ruhani Önder, Ordu, Devrim Muhafızları, Polis ve İstihbarat Birimlerini de denetimi altında tutuyor. Ülke'de savaş açma yetkisi de Ruhani Önder'e ait. Yargı'nın, Devlet Radyo ve Televizyon Ağı'nın başkanlarını da atıyor. Ayrıca Koruyucular Konseyi'nin altı üyesini de Ruhani Önder'in ataması gerekiyor. Tüm bunların yanında, üniversitelerden Devrimci İktisadi Vakıflara kadar farklı kurumların yöneticilerini de atama gücü olan Ruhani Önder, tüm siyasal gücün yüzde 75'ini tek başına denetleyebiliyor. Ruhani Önder'i seçme ve denetleme görevi, üyeleri sekiz yılda bir popüler seçimle gelen Uzmanlar Heyeti'nin elinde.

¹⁵ 1989'da, 1979 Anayasası'nın ilgili maddelerinde değişikliğe gidildi. Buna göre, *Marja'iyya* ve *Velayat* arasındaki zorunlu bağ ortadan kaldırıldı. Yeni düzenlemeye göre, "Dini hükümler vermeye yetecek skolastik nitelikleri olan her faqih, Ruhani Lider olarak seçilebilecekti." (5 ve 109. maddeler). Yine yeni düzenleme "siyasal ve toplumsal konularda yetkin faqhilere" öncelik verilmesini hükme bağladı (107. madde). Bkz. David Menashri...s.17.

¹⁶ Rejimin zamanla Ali Hamaney'i Büyük Ayetullah ve Marja'ye Taqlid konumuna yükseltmek için elinden geleni yapacağını kestirmek güç değildi. 1994 yılına gelindiğinde, özellikle Kum'daki dini hiyerarşi, Hamaney'in en yetkin Marja'ye Taqlid olarak seçilmesini sağladı. Buna rağmen, bu seçimi tanımayan Büyük Ayetullahlar da var...

¹⁷ Katılımın yüzde 56'da kaldığı 28 Temmuz 1989 seçimlerinde Rafsancani, oyların yüzde 94.5'ini alacaktı. Bkz., Sami Oğuz ve Ruşen Çakır, *Hatemi'nin İran'ı*. İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, s. 288.

etrafında kenetlenen ve devrimci idealizme mesafeli, teknokratik bir dile meyilli bir grup kimliği sunmaktaydılar. Pek çok konuda Muhafazakarlara yakın olmakla beraber, küresel iktisadi yapılara entegrasyon konusunda ve daha pragmatik bir dış politika izleme tercihlerinde bu kesimle çatışmaktaydılar. Muhafazakârlar, özellikle Radikallerin toprak reformu gibi taleplerine karşıtlıkları, geleneksel *Bazaari* esnafına yakınlıklarıyla öne çıkıyorlardı.¹⁸ Rafsancani'nin özelleştirme hamlelerine kısmi destek sağlamakla beraber, bunun özerk 'Bonyad' yapılarına sızmasına direnç gösteriyorlardı.¹⁹ Bu direnç başarılı oldu ve Rafsancani'ni Bonyad'ları rasyonel bir iktisadi çerçeve içerisinde oturtma arayışları sonuçsuz kaldı. Muhafazakârlar, Koruyucular Konseyi'nde mutlak bir ağırlığa sahipler. Hamaney'in zamanla Rafsancani çizgisinden mesafe alarak, Muhafazakârlara yakınlaşması, güç dengelerini ciddi biçimde değiştirdi. Böylece, Koruyucular Konseyi, Yargı Erki, ve Ordu'nun özellikle Devrim Muhafızları kanadı neredeyse bütünüyle Muhafazakârların denetimine geçerken, Düzen'in Yararı'nı Teşhis Komitesi ve Uzmanlar Heyeti'nde Rafsancani Yanlıları önemli bir ağırlık oluşturmayı başardılar. Meclis'te ise, her üç rakip kanadın değişen ağırlıklarla temsil edildiği görülecekti.

1997'de yapılacak Cumhurbaşkanlığı seçimlerine doğru, iki dönemdir bu görevi üstlendiğinden tekrar aday olamayacak Rafsancani yanlısı Pragmatikler ve 1990'ların başlarında Radikaller olarak öne çıkan grup arasında ciddi bir yakınlaşma ortaya çıktığı gözlemleniyordu. Pragmatiklerin Muhafazakârlarla ideolojik çatışmaları daha derinleşirken, Radikallerin Devrimci-Popülist sol çizgiden, Liberal-Sol bir anlayışa doğru değişim geçirmeleri, iki grup arasındaki ittifak olasılığını güçlendirdi. Böylece asıl rekabet, Hatemi'yi Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde destekleyen Reformcu gruplar ve bunların karşılarında konumlanan Muhafazakârlar arasında yaşanılmaya başlandı. Rafsancani 1989'da Cumhurbaşkanı seçildiğinde, Radikal kanadı oluşturan 'İslamcı Sol'un, zamanla Liberal-Sol bir çizgiye yönelmesi ve Rafsancani çizgisiyle ittifaka gitmesinin en önemli nedenlerinden birisi, 1990'ların başında, yine Rafsancani çizgisi karşısında aldıkları ağır ideolojik yenilgidir.

1988 Meclis seçimlerinde Radikaller, ciddi bir başarı göstermişler ve en ağırlıklı grup olmuşlardı. 1990'dan sonra Koruyucular Konseyi'nin, seçim yapılan her organ için aday olan Radikalleri, veto kartını kullanarak ciddi biçimde budaması, Rafsancani'nin Radikalleri yenilgiye uğratmasında çok önemliydi. Rafsancani'ye bu çok ihtiyaç duyduğu destek, Muhafazakârların denetimindeki Koruyucular Konseyi'nce esirgenmeyecekti. Pragmatikler ve Radikaller arasındaki rekabetin en şiddetli geçtiği dönem, 1992 Meclis Seçimleri kampanyasıydı. Koruyucular

¹⁸ Geleneksel *Bazarii* esnafı, 1906'daki Anayasal Devrim'den bu yana İran siyasetinde son derece etkili bir güç olmuştur. Ulema'nın *Bazaari* esnafının örgütlenmesinde ve gündelik hayatında çok etkili olması, esnafın muhafazakar ideolojiye yakınlığını artırıyordu. Ulemanın, esnaf örgütlerindeki bir dizi dini ritüel ve törenin düzenleyicileri olmaları ve yine siyasal evlilikler yoluyla esnafla kaynaşmaları da bu etkiyi derinleştirdi. Geleneksel üretim biçimleri nedeniyle, yurt dışından kaynaklanan iktisadi rekabet konusunda kuşkucu bir tavır olan *Bazaari*ler, 1950'lerde Ulusal Cephe'ye de ciddi destek sunmuşlardı. 1979 Devriminde bu kesimin Humeyni önderliğindeki İslamcılara verdikleri etkin destek, son derece belirleyici öneme sahipti.

¹⁹ Bonyadlar, Devrimle beraber ortaya çıkan paralel iktisadi vakıflara verilen isimdir. İleride Bonyadlar konusu daha detaylıca ele alınacak.

Konseyi, adayları veto etme işini öylesine abarttı ki, bir önceki Meclis'in 40 Radikal üyesini de turpanlayabildi.²⁰ Rafsancani kampanyasının mimarlarının, Radikalleri, “boş sloganlar atan profesyonel devrimciler!” olarak eleştirmeleri, aslında kitlelerin gözünde devrimci idealizmin uğradığı itibar yitiminin ne denli farkında olduklarını gösteriyordu.²¹ Seçimler, Radikaller ve Pragmatikler arasında kıyasıya bir rekabete yol açmasına rağmen, yeni Meclis'teki en güçlü grup, Muhafazakârlarca oluşturulacaktı. Artık Radikaller ciddi biçimde budanmış, IV. Meclis (1992-1996), Muhafazakar ve Pragmatik kanadın denetimine girmişti. Ne var ki Muhafazakârlar, tıpkı bir önceki dönemin Radikalleri gibi, Rafsancani'nin reform programının uygulanmasını büyük ölçüde engellediler. Görünüşte, yeni dönem yaşanacak rekabetin iki kanadını Pragmatikler ve Muhafazakârlar oluşturacaktı.

Rafsancani'nin, Irak Savaşı sonrasında ekonomiyi yeniden inşa etme ve Devrim'in en önemli motiflerinden olan, ezilmişlerin (*Mostaz'afin*) sorunlarını giderme yönündeki vaatleri, 1993 yılına gelindiğinde ciddi bir inandırıcılık krizine girmişti.²² Aslında bu süreçte Rafsancani'nin, Batı dünyasında yaygın kabul gören teknokratik iktisadi çözümlere yatkın olduğu ve asıl ağırlığını dünya standartlarını yakalayabilmiş bir sermaye kesimi ve orta-sınıfın yaratılmasına verdiği açıktı. Bu nedenle, Rafsancani'nin 1990'ların ilk yarısında kullandığı teknokratik-seçkinci söylemin Turgut Özal'ın, Türkiye'de Sol'daki rakiplerine karşı kullandığı söyleme benzemesi şaşırtıcı değildir. Yine tıpkı Özal'ın kendi sağındaki güçleri, “Asrın icaplarını kavrayamamakla” eleştirip, ANAP'ı Modern Muhafazakâr olarak tanımlaması da, Rafsancani'nin İran örneğinde teşvik ettiği siyasal örgütlenmenin kendisini “Modern Sağ” olarak tanımlayarak, Muhafazakârları Geleneksel Sağ olarak eleştirmesiyle benzeşmektedir. Yine Modern Sağ çizgide, Çin dâhil, Doğu Asya ülkelerinin kalkınma modellerine yönelik ciddi bir sempati söz konusudur.²³

Sahiden de, 1996 Meclis seçimleri öncesinde Rafsancani, kendi fikirlerine yakın bir siyasal oluşumun düğmesine bastı. Rafsancani'ye yakın 16 ismin kurduğu *Kargozaran-e Sazandegi'ye İran* (İran'ın İnşasının Yürütücüleri) gurubu, kendilerine yakın adayların seçilmesi için seçim faaliyetine başladılar. Bu gurubun ismi bile, iktisadi rasyonaliteye verilen önemin göstergesidir. Yine teknokratik-pragmatik kişilikleriyle bilinen üyeler de bu yargıyı doğrulamaktaydı. Tahran'ın Recep Tayyip Erdoğan'a benzetilen Reformcu Belediye Başkanı Gholamhosein Karbaschi,²⁴ Merkez Bankası Başkanı Mohsen Nurbakhsh, ve ekonomiyle ilgili bakanlıkların çok sayıda üst düzey bürokratının bu oluşuma imza vermesi de oldukça açıklayıcıdır. 1996 Meclis seçim kampanyası, Muhafazakârların, daha önce

²⁰ Menashri, s. 54

²¹ Age., s.60.

²² 1993 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerine katılım, bir önceki seçimle kıyaslandığında, yüzde 56.16'dan yüzde 52.53'e düşmüştü. Rafsancani'nin oyları ise, yüzde 94.5'den yüzde 63'e kadar gerilemişti. Sami Oğuz ve Ruşen Çakır...s.288.

²³ Mehdi Moslem, “The State and Factional Politics in the Islamic Republic of Iran”, Eric Hooglund (ed.), *Twenty Years of Islamic Revolution: Political and Social Transition in Iran since 1979*, Syracuse, Syracuse University Press, 2002, ss. 19,-35; 22.

²⁴ 1990-98 yılları arasında Tahran Belediye Başkanlığını üstlenen ve kenti ciddi ölçüde dönüştürdüğü için yoğun desteğe sahip Gholamhosein Karbaschi, Refomculara verdiği destek yüzünden Muhafazakârların hedefi haline geldi. 1998 yılında, hakkında yolsuzluk suçlamasıyla dava açıldı ve görevden alındı.

Radikallerin Rafsancani'ye karşı kullandıkları söyleme kaymalarını getirirken; eski Radikaller ayrı listeler çıkarmak yerine *Kargozaran*'un adaylarını destekleme yoluna gittiler. Muhafazakarlar, bir zamanlar Humeyni'nin ve Radikallerin olumsuzlayıcı bir anlam yükledikleri 'Liberaller' ifadesini, *Kargozaran*'u eleştirmek için sıklıkla kullanır olmuşlardı. Böylece, 1997 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Hatemi etrafında kurulacak ittifakın temelleri de atılmış oldu. Koruyucular Konseyi'nin 5000 adayın yüzde 40'ını veto etmesinin de yardımıyla, Muhafazakârlar, bu Meclis'in de en ağırlıklı gücü oldular. Ne var ki, *Kargozaran*'a yakın Pragmatikler de, daha önceki Meclis'e göre ağırlıklarını arttırdı.

Hatemi, Radikaller veya İslamcı Sol gelenekten gelen bir liderdi. 1962'de, daha 19 yaşındayken Humeyni yanlısı bildiriler dağıtan ve İslamcı siyasetle tanışan Hatemi, İslam Devrimi'ne de aktif biçimde destek verdi.²⁵ Devrimden sonra, 1980 yılında yapılan ilk Genel Seçimlerde milletvekili seçilen Hatemi, Humeyni tarafından Devrim'in önemli sözcüsü Kayhan Gazetesi'ni de çıkaran Kayhan Enstitüsü'nün başına getirildi (1981). 1982'de İslami İrşad ve Kültür Bakanlığı'na getirilen Hatemi, bu görevi Rafsancani'nin Cumhurbaşkanlığı döneminde de sürdürdü. 1992 yılında 'fazla liberal' olduğu eleştirileri nedeniyle istifa etti. İslami İrşad ve Bakanlığı döneminde, İran Sineması başta olmak üzere sanatçılara verdiği ciddi destek nedeniyle entelektüel çevrelerde sempati kazandı. 1997 Cumhurbaşkanlığı seçimleri yaklaşırken, Muhafazakârların adayı, bir önceki Meclis Sözcüsü, Hüccetülislam Nateq Nuri'nin kazanacağı neredeyse kesin gibiydi. Adaylık için başvuran 238 kişiden sadece 4'ü vetodan kurtulabilmişti. Muhafazakârların, Hatemi'nin vitrin bir aday olarak, tehdit edici olmayan bir oy oranında kalacağını hesapladıkları anlaşılıyordu.

Dünyayı tanımayan, yurt dışına çok az çıkmış Muhafazakâr Nuri'nin sürekli Batı'nın kültürel saldırıları ve sızmalarından bahsetmesi, son derece tek düze bir muhafazakâr portre çizmesi, Hatemi'ye olan sempatiyi daha da arttırdı. Nuri'nin siyasal rakiplerini eleştirme biçimi özellikle gençlik için bıkırtıcı bir didaktizm tınısı taşıyordu: "Köprü inşa etmek veya otoyollar yapmanın 'devrimci değerlerin muhafazasıyla' bir ilgisi yoktur. Eğer İslami hükümetlerin başarılarının ölçüsü bu olacaksa, Malezya daha iyi bir İslami devlet modeli olabilir!"²⁶ Hatemi, gençlere iş ve daha fazla özgürlük vaatlerinde bulunuyor; kadın seçmenlere, "İran'daki erkek egemenliğinden" kurtulmak gerektiği türünden mesajlar veriyordu. En önemli mesajının, 'İslami demokrasi' vaadinde ortaya çıktığı gözleniyordu: "İran'da hükümetin halka ait olduğu; halka hükmeden değil, onun hizmetkârı bir hükümete ihtiyaç olduğu" türünden ifadelerinin, mevcut çizgiyi eleştirdiği çok açıktı ve toplumun önemli bir çoğunluğu, bu ifadelerden etkilendiğini sandığa yoğun bir

²⁵ 1943'de Yezd şehrinde doğan Hatemi'nin babası, ünlü Yezd Cuma İmamı, Ayetullah Ruhullah Hatemi'ydi. 1961'de dini eğitim için Kum Medresesi'ne giden Hatemi, daha sonra İsfahan Medresesi'nde dini eğitimine devam etti. İsfahan Üniversitesi'nin Felsefe Bölümü'nden de 1969'da lisans derecesi aldı. Daha sonra da dini hiyerarşide yükselmek için, Kum'daki içtihat eğitimine devam etti. Hatemi'nin 1990'ların ikinci yarısındaki siyasal duruşunu anlamak için yararlı bir kaynak, bkz. Sami Oğuz (Hazırlayan), *Gülümseyen İslam: Hatemi'nin Ağzından İran'da Değişim*, İstanbul, Metis Yayınları, 2001. (Çeviren: Naila H. Nejad)

²⁶ David Menashri...s.70.

katılımla açıkça gösterdi.²⁷ Gençliğin ve kadınların yoğun katılımları ve Hatemi lehine oy kullanmaları sonucunda katılım oranı yüzde 88,1 gibi beklenmeyen bir oranda gerçekleşti ve Hatemi oyların yüzde 70'ini almayı başardı. Bu katılım oranı, İran İslami Cumhuriyet referandumunun yapıldığı, Mart 1979'daki katılımdan (yüzde 98) sonraki en yüksek orandı. Oysa bir önceki Cumhurbaşkanlığı seçimlerine katılım sadece yüzde 52.5'de kalmıştı.²⁸

Devrim-Sonrası Yeni Toplumsal Hareketler:

Buraya kadar, hepsi devrimci geleneğin içerisinden ortaya çıkmış rakip kanatların mücadelesine yoğunlaşıldı. Bu kanatlar, ülkenin siyasal erkini ele geçirme mücadelesine girişirken, toplumda da bu mücadeleyle etkileşimleri derinleşen, yeni toplumsal hareketler giderek güç kazanmaktaydı. Yeni toplumsal hareketler, kendilerini devrimci geleneğin içerisinden meşrulaştırmadıkları için, onları Devrim-Sonrası sosyal, kültürel ve iktisadi süreçlerin ürünleri olarak görmeliyiz. Hatemi'nin 1997 Cumhurbaşkanlığı seçimlerine ciddi destek vererek kazanmasını sağlayan kesimlerle, yeni Cumhurbaşkanı'nın İslam, Devrimci Gelenek ve demokrasi arasında kurmaya çalıştığı hassas dengeye dayanan söylemi arasında daha baştan önemli gerilimler mevcuttu.²⁹ Yeni toplumsal hareketlerin hızlı değişim beklentileri ve Hatemi'nin rejimin sınırları içerisinde ilerleyerek, aşamalı tavizler koparma, Ruhani Önderliği değişime zorlama stratejisi arasında önemli gerilimler doğması kaçınılmazdı.³⁰ Bu noktaya yeniden dönmeden önce, yeni toplumsal hareketlere kısaca değinmekte yarar var.

Farhad Khosrokhavar, Devrim-Sonrası İran'daki Yeni Toplumsal Hareketleri, üç başlık altında topluyor: Entelektüeller, Kadın ve Gençlik Hareketleri.³¹ Üyelerinin önemli bir bölümünün devrim sürecini yaşamadığı bu toplumsal hareketler, devrime başlangıçta sempati duyanların giderek artan hayal kırıklıkları ve eleştirelilikleriyle de zemin buldular. Uzun süren Irak Savaşı ve ardından yaşanan iktisadi problemlerle beraber devrimci idealizmin ciddi biçimde gerilemesi, yeni siyaset sınıfındaki bariz yozlaşma işaretleri ve özellikle kültürel alanda izlenen baskıcı politikaların yarattığı hoşnutsuzluklar, Khosrokhavar'a göre,

²⁷ David Menashri...s.82. Ayrıca, Sami Oğuz ve Ruşen Çakır, *Hatemi'nin İran'ı...*ss. 67-93.

²⁸ Sami Oğuz ve Ruşen Çakır...s. 288. İran'ın kalbi olan Tahran Kent Merkezi'nde kullanılan 3 milyon 415 bin oydan Hatemi, 2 milyon 636 binini alırken (yüzde 77), Nuri 506 bin oyda kaldı (yüzde 14). Bu rakamlar, Hatemi'ye verilen güçlü toplumsal desteğin açık bir göstergesidir. *Age*, s. 79.

²⁹ Hatemi'nin konuşmalarında her fırsatta devrime bağlılık, devrim şehitlerini anma ve sıklıkla Humeyni'nin mirasına sahip çıkma motifleri kullandığını özellikle vurgulamak gerek. Bkz. bkz. Sami Oğuz (Hazırlayan), *Gülümseyen İslam: Hatemi'nin Ağzından İran'da Değişim...*

³⁰ Bu aşamalı değişime zorlama stratejisinin mimarları, kendileri de rejim içerisinde önemli roller üstlenen, ama zamanla ana çizgiden uzaklaşan isimlerdi. Bu stratejinin en önemli isimlerinden sayılan Said Haccariyan, eski İstihbarat Bakan yardımcısıydı. Muhafazakarları çok iyi tanıdığı için, Hatemi döneminde işlenen siyasal suikastların faillerini ortaya çıkarması istenmiş ve bunda da başarılı olmuştu. Haccariyan, 12 Mart 2000'de başarısız bir suikast girişimine hedef oldu.

³¹ Farhad Khosrokhavar, "Postrevolutionary Iran and The New Social Movements", Eric Hooglund (ed.), *Twenty Years of Islamic Revolution: Political and Social Transition in Iran since 1979*, Syracuse, Syracuse University Press, 2002, ss.3-18.

genelde İran toplumunun, özelde de yeni toplumsal hareketleri sürükleyenlerin siyasi kültürlerini ciddi ölçüde dönüştürdü.³² Bu süreç, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından da etkilenecek, devrime aktif olarak katılmış kuşakla beraber, devrimi hiç yaşamamış kuşakların bütünselci (holistic)-devrimci çözümlere inançlarını sarstı.³³ Artık siyasal talepler, daha açık bir toplum, siyasal yozlaşmanın geriletilmesi, daha hoşgörülü bir devlet ve bunlarla bağlantılı 'İslami demokrasi' kavramı etrafında öne çıkıyordu. Özellikle İslamcı Sol (Radikaller) çizgisinden gelen Reformcuların, 1990'ların başında gözlenen popülist iktisadi taleplerini yumuşattıkları ve sosyal adaleti gözetken, rasyonel bir serbest piyasa savunusuna yöneldikleri, bizzat Hatemi'nin söyleminden de anlaşılabilirdi.

Gençlik Hareketi: Bugün 30 yaş altı İranlılar, 46.8 milyona, yani nüfusun yüzde 70'ine ulaşmış durumda. Ortalama yaş ise 26 civarında.³⁴ Yani, İran toplumunun yaklaşık yüzde 65'i devrimi hiç görmeyenlerden oluşuyor. Devrim sonrası İran'da seçme yaşının 16 olduğunu anımsamak da bu noktada önemli.³⁵ İran İslam Devrimi'nin en önemli hedeflerinden birisinin kültürel hayatın yeniden İslamizasyonu olduğu anımsandığında, genel olarak toplum, özelde de gençlik açısından bu hedefin açık bir başarısızlıkla sonuçlandığı söylenebilir. Böylece İran'da birisi resmi, diğeri sivil iki paralel kültür hayatı oluşmuştur. Devrimci rejimin 'soulcraft' (ruhun -yeniden- biçimlendirilmesi) hedefindeki başarısızlığını gösteren ciddi veriler söz konusudur. İslami İrşad ve Kültür Bakanlığının konuyla ilgili araştırmaları, 30 yaş altı gençlik içerisinde Cuma'ya düzenli olarak gidenlerin oranının yüzde 3'lerde kaldığını göstermektedir.³⁶

İran gençliğinin en belirgin sorunlarından birisi, yukarıdaki verilerin de kısmen gösterdiği gibi, modern dünyada yaygın yaşam tarzlarına dair giderek artan farkındalık, bunlara duyulan özlem ve bu alanda ülkelerinde karşılaştıkları yoğun baskılardır. Gençliğin yüzde 73'nün uydu kanallarına erişiminin olduğu hesaplanmaktadır. İran, Ortadoğu'daki en yüksek internet kullanıcısı oranına sahiptir (yüzde 38.6).³⁷ Bu kültürel yabancılaşma, İslamcı rejimin, gençliğin ihtiyaç duyduğu

³² Age.s. 7.

³³ Agy.

³⁴ Ali Afshari ve H. Graham Underwood , "The Student Movement's Struggle," *Journal of Democracy* 18.4 (2007) 80-94; 83.

³⁵ 2007'de yapılan bir değişiklikte seçme yaşının 18'e çıkarılması ilginçtir. Meclis ve Cumhurbaşkanlığı kurumlarının, Muhafazakarların kontrolü altında olduğu bir dönemde, bu sınırı yukarı çekmenin, gençliğin potansiyel gücünden duyulan bir ürküntüyle ilişkili olduğu açıktır.

³⁶ Ali Afshari ve H. Graham Underwood .., s.82. Bkz ayrıca, Hamidreza Jalaeipour, "Iran's Islamic Revolution: Achievements and Failures," *Critique: Critical Middle Eastern Studies*, Vol. 15, No:3 (Fall 2006); 207-215; 212. Nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan 10 ülke için (Arnavutluk, İran, Bangladeş, Mısır, Endonezya, Türkiye, Ürdün, Fas, Pakistan ve Cezayir) yapılan haftalık camiye gidiş temelli kıyaslamalar, en düşük oranların Arnavutluk (yüzde 20) ve İran (yüzde 27) için ortaya çıktığını göstermektedir. Bkz., Güneş Murat Tezcür, Taghi Azadarmaki, Mehri Bahar, "Religious Participation among Muslims: Iranian Exceptionalism" *Critique: Critical Middle Eastern Studies*, Vol. 15, No. 3 (Fall 2006); 217-232.

³⁷ Ali Afshari ve H. Graham Underwood ... s.82. Tahminlere göre İran, 2006 yılı itibarıyla 70-100 bin arası blog kullanıcısına sahip. Farsça, 'Blogosphere'de en çok kullanılan onuncu dil seviyesine yükselmiş. Bkz, Liora Hendleman-Baayur, "Promises and Perils of Weblogistan: Online Personal Journals and the Islamic Republic of Iran," *Middle East Review of*

istihdam olanaklarını yaratamamasıyla ilişkili bir başka güvensizlikle de iç içe geçmektedir. Rejim, özgürlük ve istihdam taleplerini karşılayamadığı süreçte, gençlikle arasındaki mesafenin daha da artacağı öngörülebilir. Resmi bir devlet kuruluşu olan Ulusal Gençlik Örgütü'nün 2005 verilerine göre, 15-29 yaş arası çalışma gücüne sahip 10 milyon genç arasında işsizlik yüzde 35'e ulaşmış görünüyor. Ülkedeki ortalama 'resmi' işsizlik oranının yüzde 12.5; gayri-resmi ve makul oranın yüzde 25 olduğu anımsandığında, gençliğin bu sorunu daha keskin yaşadığı anlaşılacaktır.³⁸

Tüm bu veriler, İran'daki öğrenci hareketinin giderek radikalleşmesinin de açık nedenlerini oluşturmaktadır. Bu yazı kapsamında, öğrenci hareketinin detaylı bir analizi mümkün değil. Fakat öğrenci kitlesinin İslam devrimindeki belirleyici rolü anımsandığında, bu radikalleşme ve rejimden uzaklaşma sürecinin rejim açısından yaşamsal etkilere sahip olacağını tahmin etmek güç değildir.³⁹ Belki de bu anlamda sembolik değeri en yüksek gelişme, İran İslam Devrimi'nden sonra kurulan rejim yanlısı İslami Öğrenci Birlikleri'nin (ISA) artık muhalif öğrencilerin denetimine geçmesi olgusudur. Bu birliklerin ülke çapındaki en üst seçilmiş organı olan, Birliği Tahkim Birimi de (*Daftar Tahkim-e Vahdat*) artık Reformcuların denetimindedir ve daha fazla reform, demokrasi ve insan hakları için mücadele etmektedir.⁴⁰ Birlik, uzun süre Hatemi yanlısı bir çizgi izlemesine rağmen, 2003'de Hatemi'yle yollarını ayırdı ve izleyen Meclis ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerini boykot etme çağrılarında etkin destek verdi.⁴¹ 1999 ve 2003'deki ciddi öğrenci gösterilerine karşı kullanılan şiddetin engellenmesi sürecinde de Hatemi yönetiminin çok etkili olamadığının altını çizmek gerekiyor. 2005'de Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra, öğrenci muhalefetinin daha da radikalleştiği ve rejim-içi çözümlerden ciddi biçimde koptuğu gözlenmektedir. Öğrenci muhalefetinin ağırlıklı söylemi, halen kapsamlı bir demokratikleşme yönünde olmakla beraber, asıl radikalleşme, izlenen yöntemlerde ve mevcut rejimle bağların kopartılması tercihinde gözlemlenmektedir.⁴²

International Affairs 11 (Haziran 2007).

<http://meria.idc.ac.il/journal/2007/issue2/jv11no2a6.html>.

³⁸ İran'ın yılda bir milyona yakın istihdam yaratması gerekirken, iktisadi reform sorunu sürekli ötelendiği için, bu oran yıllık 300 binler sınırını aşabilmiş değil. Ali Afshari ve H. Graham Underwood, *Age*, s. 83.

³⁹ İran Öğrenci Hareketi, 1906-11 Anayasal Devrimi'nden günümüze, siyasal muhalefetin en aktif unsurlarından olagelmıştır. Musaddık'ın Başbakanlığı döneminde, ardından Şah Dönemindeki muhalefet hareketlerinde ve en sonunda da İslam Devrimi sırasında öğrenci hareketi en ön saflarda yer alıyordu. Devrim sürecine giden yolda, en kalabalık gösteriler Tahran Üniversitesi Kampüsü'nde başlamıştı. Bkz. David Menashri...s.142.

⁴⁰ Khosrokhavar, Birliğin, devrimci söylem ve pratikten uzaklaşmasının, 1990'ların başında belirginleştiğini vurgulamaktadır. Bkz Ferhadha Khosrokhavar, "Postrevolutionary Iran and The New Social Movements"...s.9.

⁴¹ Öğrenci Hareketinin Hatemi'yle yollarını ayırmasının nedenlerini anlatan bir söyleşi için bkz, yine Birliği Tahkim Birimi'nin (*Daftar Tahkim-e Vahdat*) Merkez Komitesi'ne seçilen Saed Razavı Faqih'le yapılan söyleşiye bakılabilir. Söyleşi, Öğrenci Hareketinin ana talepleri, Dış Dünya'yı algılayışları ve İslam Devrimi'ne bakışları açısından da ilginç veriler içeriyor. Bkz, "Our Letter to Khatami Was a Farewell"(Saeed Razavi-Faqih'le yapılan söyleşi, 15 Temmuz, 2003) Middle East Report Online, <http://www.merip.org/mero/mero071503.html>

⁴² Ali Afshari ve H. Graham Underwood, "The Student Movement's Struggle"...s.87.

Kendisi de beş yıl boyunca Birliği Tahkim Birimi'nin (*Daftar Takhim-e Vahdat*) Merkez Komitesi'ne seçilen Ali Afshari, H. Graham Underwood'la beraber yazdığı makalede, Öğrenci Hareketinde dört ana eğilim tespit ediyor: Demokratik, Sosyalist-Komünist, İslami eğilimli ve Rejim Yanlısı gruplar. Yazarlara göre, hareketin yarısı demokratik eğilimli gruplardan oluşmaktadır. İslami eğilimli grupların, Hatemi çizgisindeki Refomculara daha yakın durduklarını vurgulayan yazarlar, Sosyalist-Komünist grupların, artan etki ve görünürlüklerine rağmen, halen azınlıkta olduklarının altını çiziyorlar. Rejim yanlısı öğrenci gruplarının en güçlüleri Besiç Milisleri ve Hizbullah'ın gençlik örgütleri. Reform yanlısı öğrenci gruplarına yönelik şiddet olaylarını bu gruplar örgütüyor ve ciddi biçimde de himaye görüyorlar. Bu grupların sempatanları, büyük oranda yoksul kesimlerden ve kırsal alanlardan geliyorlar. Bonyad'lar ve devlet içerisindeki istihdam olanakları, bu grupların en önemli motiflerinden birisini oluşturuyor.⁴³

Kadın Hareketi: Devrim sürecinden günümüze kadar, İran'da güçlü bir Kadın Hareketi'nin var olduğu bir gerçektir. İran'da 1996 Meclis ve 1997 Cumhurbaşkanlığı Seçimlerine, kadın seçmenlerin belirleyici rolleri nedeniyle 'kadınlar seçimi' bile denilmiştir. Yine Reform Hareketi'nin en önemli sembollerinden birisinin sokaklarda giderek görünürlük kazanan, '*Light Hicablı*' (saçı olabildiğince açıkta bırakan başörtüsü) kadınlar olduğu da bilinmektedir. Devrimin kadınlar açısından çelişkili sonuçları olmuştur. Humeyni'nin kadınları devrimci gösterilere ayrıca davet etmesiyle, özellikle geleneksel kesimden gelen kadınlar sokak ve siyasetle tanıştılar. Bu enerjinin devrimin nihai zaferi açısından yaşamsal olduğu açıktır. Daha bu dönemde, çarşafı içinde gösterilere katılan, daha yoksul ve geleneksel kesimden gelen kadınlarla; orta-sınıf kökenli ve Sosyalist fikirlere daha yakın kadınlar arasında ciddi bir sınıfsal-kültürel bölünme hissedilmekteydi.⁴⁴

İran'ın kamusal hayatında kadınların görünürliğünün devrimle beraber arttığı bir gerçek. İran'da iş gücü içerisindeki kadınların; yine üniversitedeki kadın öğrencilerin sayılarının giderek arttığı doğru. Devlet kurumlarında ve onların irtibatlı Devrimci Vakıflarda istihdam edilen 2.16 milyon çalışandan 632 binini kadınlar oluşturuyor.⁴⁵ Sayıları üç milyonu bulan üniversite öğrencileri arasında kadınlar yüzde 50'yi oluştururlarken, üniversitelerdeki kadın profesörler arasında sayılarının sadece yüzde 6'da kalması aslında çok şey anlatıyor.⁴⁶ Kadınlar, mühendis ve doktorların sadece yüzde 3'ünü oluştururken, bu oran Milli Eğitim Bakanlığı kadroları içinde yüzde 46'ya; Sağlık Bakanlığı kadroları içinde yüzde 42'ye çıkıyor.⁴⁷

Yine İslam Devrimi'nin erkeklerin geleneksel ayrıcalıklarını canlandırmak adına çok kararlı davrandığının altını da çizmek gerekiyor. Devrim sürecine gönülden destek vermiş pek çok kadın açısından bu düzenlemeler, açıkça

⁴³ Agy.

⁴⁴ Örneğin Tahran'ın zengin Kuzeyi ve yoksul Güney'inden gelen kadınların nereden geldikleri kolaylıkla anlaşılıyordu. Kültürel ve sınıfsal farklılıkların ciddi biçimde çakiştiği bir gerilimdi bu. Bkz., Farhad Khosrokhavar, "Postrevolutionary Iran...s.15.

⁴⁵ Agy.,s. 16

⁴⁶ Kız öğrenciler, 1999-2000 Akademik Yılında kamu üniversitelerine kabul edilen öğrencilerinin yüzde 51'ini oluşturuyorlardı. Agy.

⁴⁷ Agy.

sırtlarından vurulmaları anlamına geliyordu. Devrimden hemen sonra kadınlara pek çok işten el çektirildiği hatırlarda. Erkeklerin tek taraflı boşanma hakkını kazanmaları, yine çocukların velayet hakkının babalarına verilmesi devrimle kesinleşti. Erkekler için çok-eşliliğin (poligami) ilke olarak kabul edilmesi de bunlara eklenmeli. Kız ve erkek öğrencilerin ortak eğitim görmelerinin yasaklanmasına, eğitimin köklü biçimde İslamileştirilmesi eşlik etti.

Kadınların zorunlu örtünme kararı konusunda gösterdikleri ciddi direnişi asıl sekteye uğratan, İran-İrak savaşının yarattığı iklimin mollalar tarafından başarıyla istismar edilmesi oldu. Sahiden de Humeyni'nin başörtüsünü zorunlu yapma girişimini protesto için binlerce kadın meydanlara aktığında takvim, 8 Mart 1979'u; Dünya Kadınlar Gününü gösteriyordu. Hükümet, göstericilere "Humeyni'yi yanlış anladıklarını, zorunlu örtünmenin söz konusu olmadığını" anlatmak, güvence vermek zorunda kaldı.⁴⁸ Savaşın olağanüstü koşullarında, vatan savunması ve şehadet söyleminin yükselmesi, kadın hakları için mücadeleyi ikinci plana itecekti. Bu puslu havada, yapılmayacağı söylenen uygulamalar hızla devreye sokuldu.⁴⁹ Bugün kadınlar kamusal alana çıkabiliyorlar ama iffetli kadınlar, anne veya anne adayları olarak davranmaları baskısı altındalar. En önemli sorun, erkek-egemen değerlerle yapılan devrimin onları indirgeyici bir bakışla tanımlama yoluna gitmesi ve özerklik taleplerini kabullenmemesi olarak özetlenebilir. 'Flört etme hakkını' yok saymaktan, başarılı oldukları iktisadi-politik-kültürel kurum ve alanlarda kadınları ikincil konumlara itmeye kadar bir dizi pratiğin de ardında bu zihniyet yatıyor.

1997'de Hatemi'nin zaferinde belirleyici olan ve bugün de canlılığını koruyan Kadın Hareketi'nin en temel taleplerini elbette poligaminin yasaklanması, boşanma sürecinde kadınlara eşit haklar tanınması, boşanma sonrası çocuklar için eşit velayet hakkı, miras hukukunda eşitlik, evlilik yaşının kadınlar için 18 yaş sınırına çekilmesi, ve mahkemelerde tanıklık eden kadınlara erkeklerle eşit ağırlık verilmesi gibi son derece somut konular oluşturmaktadır. Bu taleplerin önemli bir kısmında, İran'da ciddi bir geleneği olan İslamcı Kadın Hareketi'yle artık ortaklaşabiliyor. Şirin Ebadi'nin 2003'de Nobel Ödülü alması ve onun Tahran'da binlerce kadın ve erkek tarafından karşılanması Kadın Hareketi'ne yeniden ivme kazandırdığı görülecekti. Aynı yılın Aralık ayında meydana gelen Bam Depremi'nde kadın örgütlerinin çok ciddi etkinlik göstermeleri de bir tür meydan okuma olarak yorumlanabilir: Yetkinlik ve rüştünü ispatlama kavgası. Kadınlara ilgili sivil toplum kurumlarının sayısı 1997'de 67'yken, bu rakam 2005 yılında 480'e çıkacaktı.⁵⁰

Haziran 2005'de, Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinden önce ses getiren bir eylem düzenleyen kadın örgütleri, sürekli olarak dile getirdikleri taleplerin yanında

⁴⁸ Ziba Mir-Hosseini, "Is Time on Iranian Women Protesters' Side?", June 16, 2006, <http://www.merip.org/mero/mero061606.html>

⁴⁹ Dünyada başörtüsüne yasak getiren ilk ülkenin 1930'ların İran'ının olması, bu ülkenin İslam Devrimi'nden sonra başörtüsünü yasaklayan ilk ülke olması gerçeğiyle yan yana geldiğinde tuhaf bir durum ortaya çıkmaktadır. Yine de her durumda bu yasakların asıl mağdurları kadınlar olmuştur. Başörtüsünün yasaklandığı yıllarda geleneksel çevrelerin tepkisi, kadınların kamusal alana çıkışını sınırlayarak, özel alanlara, yani evlere hapsetmek şeklinde olmuştur.

⁵⁰ Ziba Mir-Hosseini, "Is Time on Iranian Women Protesters' Side?", June 16, 2006, <http://www.merip.org/mero/mero061606.html>

kadınların cumhurbaşkanı seçilmelerini engelleyen uygulamayı da protesto ettiler.⁵¹ Tıpkı Öğrenci Hareketi gibi, Kadın Hareketi de Reformcuların aşamacı stratejisinden uzaklaşma eğilimine girmiş görünüyor. 2005 Haziran'ından itibaren dikkat çeken Kadın eylemliliklerine Reformcu Hareketin önde gelen üyelerinin destek vermedikleri gözleniyordu. Bunu yaparken de, “demokrasi hareketinin kadın hareketinden daha önemli olduğu” fikrinden hareket ediyorlardı.⁵² Bu dönem ve ardından Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanı seçtirilmesi, kadınların siyasal partiler ve seçimler yoluyla değişim umutlarının ciddi yara aldığı ve artık bütünüyle ‘sahici’ sivil örgütlenmelerini yaşatmaya yöneldikleri bir milad oluşturdu.⁵³ Ahmedinejad'ın seçildikten sonra, Hatemi'nin, başına Reformcu Zahra Shoja'yı atadığı, Kadınların Katılımı Merkezi'ne, Muhafazakâr bir kadını ataması ve bu kişinin kurumun adını, ‘Kadın ve Aile Meseleleri Merkezi’ne çevirmesi de çok şey anlatıyor.⁵⁴ Ahmedinejad'ın İslami İrşad ve Kültür Bakanı'nın kadınların akşam saatlerinde çalışmalarını kısıtlayan bir direktif yayımlaması, yeni dönemde yaşanacakların habercisi gibiydi. Elbette 8 Mart da unutulmadı ve 2006 yılında 8 Mart'la ilgili pek çok girişim yasaklandı. Tüm bu gerilimlere rağmen, Kadın Hareketi'nin devrim sürecindeki sınıfsal-kültürel bölünmeleri aşma yolunda önemli mesafe kaydettiği ve somut hedefler üzerinden farklı grupları yan yana getirebildiği gözlemleniyor. Dolayısıyla, İran yakın tarihinin siyasal mücadelelerinde Kadın Hareketinin ihmal edilemez bir ağırlık oluşturacağını öngörmek gerçekçidir.

Entelektüel Hareket: Devrim öncesi İran'daki entelektüel akımların temel özelliklerinin abartılı bir *nativism* (yerlilik) olduğunu savunan Mehrzad Boroujerdi, bunun rakip gibi görünen siyasal hareketlerin söylemlerinde yoğun bir Batı karşıtlığı olarak ortaya çıktığına işaret ediyor.⁵⁵ Boroujerdi, 1962'de Jalal Al-e Ahmad'ın yayımladığı *Garbzadegi* (Batı zehirlenmesi, *Westoxication*) kitabını, İran nativizminin en etkili modern örneği olarak görüyor.⁵⁶ Kendisi sol gelenekten gelen Ahmad'ın kavramsallaştırmasının, Şah dönemi ve sonrasındaki farklı düşünce akımlarını aynı yoğunlukta etkilemesi önemlidir. Yine Batı'yla karşılaşmanın bir varoluş/yokoluş mücadelesine tercüme edilmesi, modern İran entelektüel hayatında da etkileri açıkça hissedilen, dış dünyaya dair abartılı bir kuşkuculuğu besleyen özelliklerle de ilişkilidir. Humeynizm isimli kitabının, ‘İran siyasetinde paranoya’ başlıklı bölümünde Ervand Abrahamian, İran'daki siyasal tartışmalarda yaygınca

⁵¹ 2000 civarında kadının Tahran Üniversitesi önünde düzenledikleri oturma eylemi, Feminist Hareketin özerk bir politik hat izleme kararlılığında önemli bir milad olarak görülüyor. Bkz., Mahsa Shekarloo, “Iranian Women Take On the Constitution”, *Middle East Report Online (MERO)*, July 21, 2005, <http://www.merip.org/mero/mero072105.html>

⁵² Bkz, Mahsa Shekarloo, “Iranian Women Take On the Constitution...Agy.”

⁵³ Kampanyası sırasında kendisine, “Kadın bakanlarımız olacak mı?” diye sorulan Ahmedinejad'ın, “Hepimiz aynı milletin parçalarıyız ve cinsiyetçi bakışımız olmamalı; her konuma en uygun insan seçilmeli” türünden yuvarlak yanıtlar verdiği göze çarpyordu. Ziba Mir-Hosseini, “Is Time on Iranian Women Protesters' Side?”

⁵⁴ Son dönemin Muhafazakar ağırlıklı Meclis'inde bulunan 12 kadından 11'i Hatemi döneminde hemcinslerine sağlanan avantajların geri alınması için canla başla mücadele ediyorlar! Hatta ‘milli giyim’ unsurları belirlensin diyerek bir önerge bile verdiler! Ziba Mir-Hosseini, “Is Time on Iranian Women Protesters' Side?” *agy*.

⁵⁵ Mehrzad Boroujerdi, *Iranian Intellectuals and the West: The Tormented Triumph of Nativism*. New York: Syracuse University Press, 1996.

⁵⁶ *Age*, s. 53.

rastlanan terimlere dikkat çekiyor: “Komplo, casus, hıyanet, bağımlı, dış tehlike, dış güçler, yabancı etki, sırlar, entrikalar, kukla, işbirlikçi, emperyalizmin uşakları, perde gerisi ve sahne arkası...”⁵⁷

İran’da Reformcu Hareketle öne çıkan entelektüellerin yukarıda kısaca özetlenen abartılı yerlilik söylemi ve buna eşlik eden Batı karşıtlığı ve sürekli gizli özneler imleyen kuşkucu siyasal söylemlerle ciddi biçimde hesaplaştıkları ve bunun neticesinde de çok canlı entelektüel tartışmaların ortaya çıktığı görülüyor. Bu tartışmaların ilginç bir boyutu, İslam ve demokrasi arasında güçlü bir bağ kurmaya yönelik ve daha çok eski radikal devrimci entelektüellerce sürüklenen arayışlar olmaları. Hatemi Dönemi’nde etkisi ciddi biçimde artan Reformcu Basın kuruluşları da bu tartışmaların popülerleşmesinde önemli roller üstlendiler.⁵⁸ Türkiye’de Radikal İslamcılığın gerilemesiyle beraber, İslamcı entelektüellerin, yeni keşfettikleri, değer atfettikleri demokrasi, liberalizm gibi kavramları, İslam içerisinden meşrulaştırmaya yönelik ciddi entelektüel arayışlara yöneldikleri söylenemez. Türkiye’deki İslamcılar, ‘Siyasal İslam’ın İflası’nın idrakiyle hareket edip, Post-İslamcı-pragmatik bir siyasal tasavvura doğru yönelirken; İran’daki benzeri tartışmalarda, İslami miras ağırlığını yoğun bir biçimde hissettiriyor.⁵⁹

Tartışmanın İslamcı kanadında, tasavvufa dayanan yorumlarıyla, İslam ve siyaset ilişkisine farklı bakışlar getiren Abdülkerim Soroush ve Mohammad Mojtahed Shabestari gibi isimler var. Soroush, Mevlana’dan da etkilenerek, tasavvuftaki hoşgörü boyutunu öne çıkarıyor. Böylece İslam’ın, bireylerin manevi hayatında belirleyici bir rolü olmasını savunan, ama İslam’a aynı ağırlığı siyasette tanımayan bir yorum ortaya çıkıyor. Bu entelektüeller, İslam’ın sosyal hayatı tanzim etme iddiası olmadığını savunuyorlar. Bu alan, toplumda varılan uzlaşmalara dayalı ve değişken bir doğaya sahip olmalı. Bu alan, bu nedenle demokrasinin alanı ve İslamcı Fıkıh geleneğinden soyutlanmalı.⁶⁰

⁵⁷ Ervand Abrahamian, *Humeynizm: İslam Cumhuriyeti Üzerine Denemeler*. Metis Yayınları, 2002, s.109.

⁵⁸ Seçildikten sonra basın özgürlüğü konusunda kararlı davranan Hatemi Liderliği’nin de etkisiyle basında büyük bir canlanma yaşanmaya başlandı. 1994 yılında ülkede yayımlanan gazete ve dergi sayısı 410 iken, bu sayı 2000 yılında 900’ü buldu. Bkz., Sami Oğuz ve Ruşen Çakır...ss. 203-225; 217.

⁵⁹ Bunun en açık örneği, İslam ve demokrasi arasında kurmaya giriştiği pozitif güçlü bağ iddiasıyla Muhammed Hatemi’dir. Hatemi, eski bir radikal olarak, yukarıda bahsettiğimiz dönüşümün saygın entelektüel isimlerindedir de. Bkz., Sami Oğuz (Hazırlayan), *Gülümseyen İslam: Hatemi’nin Ağzından İran’da Değişim*, İstanbul, Metis Yayınları, 2001. (Çeviren: Naila H. Nejad)

⁶⁰ Mohammad Mojtahed Shabestari’nin fikirlerinin bir özeti için bkz., Farzin Vahdat, “Post-revolutionary Discourses of Mohammad Mojtahed Shabestari and Mohsen Kadivar: Reconciling the Terms of Mediated Subjectivity. Part I: Mojtahed Shabestari,” *Critique* 16 (Spring 2000): 31-54. Abdoulkarim Soroush’un fikirleri 1992’de yayımlanmaya başlayan *Kiyan* dergisiyle neredeyse özdeş. Bir fikir edinmek için, Sami Oğuz ve Ruşen Çakır, Hatemi’nin İran’ı kitabı içinde bkz. “Abdülkerim Suruş’la söyleşi” ve “Suruş’un temel görüşleri” başlıklı bölümler, ss. 124-126; 130-140. Bkz. Ayrıca, Cihan Aktaş, *Düünün Devrimcileri Bugünün Reformcuları: İran’da Siyasal, Kültürel ve Toplumsal Değişim*, İstanbul, Kapı Yayınları, 2004. Özellikle “Bir Reformist Dini Aydın Profili: Abdülkerim Suruş” başlıklı bölüm, ss. 159-172.

Yine İslamcı entelektüeller içerisinde, tarihsel kökenleri de hayli eski olan bir başka akım daha güç kazanıyor. Bu akım, *Velayat-e Fakih* anlayışına Humeyni'nin getirdiği yorumun son derece yeni ve azınlıkta kalan bir yorum olduğu iddiasıyla, Ulema'nın siyasetteki rolünü sorguluyor. Mohsen Kadivar ve Ayatollah Montazeri gibi isimler, bu bakışın önde gelen savunucuları. Bu isimler, Ulema'nın İslami olmayan yasalar konusunda görüş belirtmesini sorgulamamakla beraber, hem Fakih'in hem de Koruyucular Konseyi gibi yapıların abartılı siyasal yetkilerinin budanmasını savunuyorlar.⁶¹

İran'da İslamcılık ve demokrasi kavramları arasında inandırıcı dayanaklar yaratma çabasının Batı Felsefi geleneğinin önemli isimlerinden de yardım alınarak yürütüldüğü dikkatleri çekiyor. Sözgelimi Sol veya Liberal İslamcı denilebilecek çizgidekilerin Jürgen Habermas'ın düşünsel mirasından istifade etme arayışları önemli. Alman düşünürün İran'daki siyasal-felsefi tartışmalarda ciddi bir popülerliği söz konusu. Ali Paya ve Mohammad Amin Ghaneirad konuyla ilgili makalelerinde, hangi pratik-düşünsel beklentilerin, ne türden entelektüel akımlar için Habermas'ın mirasını önemli kıldığını ortaya koymaya girişiyorlar. Yazarların en önemli iddiası, Habermas'ın Devrim-Sonrası entelektüel arayışlarda oldukça pratik-pragmatik siyasal kaygılara yanıt vermek için de araçsal yorumlara konu olduğu.⁶² Yazarlar, Habermas'a akademik ilgi gösteren İslamcı entelektüeller arasında Saeed Hajjariyan, Mostafa Tajzadeh, Hadi Khaniki ve Mohsen Amin Zadeh gibi isimlerin altını çiziyor. Bu isimlerin, özellikle Hatemi'nin danışmanı ve kim çevrelerde Reform Hareketi'nin beyni olarak görülen Saeed Hajjariyan vasıtasıyla, kendi görüşlerini Hatemi'yle paylaşabildikleri ve bu etkileşim sonucunda da Reform Hareketi'nin diyalog, sivil toplum, kamusal alan, kültürel rasyonalite gibi terimleri öne çıkardığını gösteriyorlar.⁶³

Frankfurt Okulu'nu İran'da tanıtan isimlerden sol eğilimli Hossein Bashiriyeh, bahsedilen İslamcı entelektüellerin, Habermas'ı kendi demokrasi anlayışları için fazlasıyla araçsal bir okumaya tabi tuttuklarını savunuyor.⁶⁴ Seküler entelektüeller arasında da özellikle Ortodoks Marksizm'den uzaklaşarak, demokratik, çoğulcu sol bir çizgiye yönelenler açısından da, Habermas önemli bir başvuru kaynağı oluşturuyor.⁶⁵ Yukarıda bahsi geçen Hossein Bashiriyeh dışında, Yusuf Abazari, Morad Farhadpur, Morad Saqafi ve Hossein-Ali Nozari gibi isimler, İran solunun, Habermas'tan ciddi biçimde etkilenen entelektüel isimleri arasında. İran'da Reform Hareketi'ne mesafeli bir sempatiyle bakan seküler-sol

⁶¹ Bkz., Farhad Khosrokhavar, "Postrevolutionary Iran and The New Social Movements"...s.11. Mohsen Kadivar'ın fikirleri için bkz. ayrıca, Farzin Vahdat, "Post-revolutionary Discourses of Mohammad Mojtahed Shabestari and Mohsen Kadivar: Reconciling the Terms of Mediated Subjectivity. Part II: Mohsen Kadivar" *Critique* 17 (Fall 2000): 135-157. Ayrıca bkz, Bkz. Ayrıca, Cihan Aktaş, *Düinin Devrimcileri...ss. 172-175* (Mohsen Kadivar: Dini aydınların kamusal hayattaki engelleri)

⁶² Ali Paya and Mohammad Amin Ghaneirad, "Habermas and Iranian Intellectuals," *Iranian Studies*, Vol.40, number 3, June 2007, ss. 305-334. Yazarlar, daha çok seküler eğilimli genç kuşak solcular ve Müslüman sol / sosyalist entelektüellerin Habermas'a ilgi gösterdiklerini, Muhafazakar İslamcılar ve Ortodoks Marksistlerin değişen nedenlerle bu ilgiden rahatsız olduklarını anımsatıyorlar. *Age*,s. 305.

⁶³ *Age*, s., 315.

⁶⁴ *Age*,s.316.

⁶⁵ *Age*, ss. 317-319.

entelektüellerin, özellikle Ahmedinejad iktidarıyla beraber, İslamcı sıfatı taşıyan çözüm önerilerinden uzaklaştıkları ve daha açık biçimde seküler çözüm önerilerini savunmaya başladıkları görünüyor.⁶⁶ Bu eğilimin Öğrenci Hareketi ve Kadın Hareketi'ndeki etkilerine yukarıda değinilmişti. Seküler-entelektüel çizgi giderek daha kararlı biçimde, İslam'dan mülhem siyasal projelerin günümüz dünyasının ihtiyaçlarına yanıt veremediği eleştirisinden yola çıkarak, siyasal alanın İslamcı kurum ve değerlerden temizlenmesi anlamında tavizsiz bir sekülerleşme hamlesini savunuyor. Sözcülüğünü Hatemi'nin kardeşi Rıza Hatemi'nin yaptığı ve Liberal Sol çizginin en önemli örgütü olan İran Katılım Cephesi de, özellikle 2004 yılından sonra, yeni bir Anayasa olmadan Reform sürecinin istenilen sonucu doğurmayacağı konusunda kararlı bir tutum izliyor. Böylece entelektüeller arasında, Hatemi Dönemi'nin aşamacı stratejisine yönelik eleştiri ve tepkilerin daha da yaygınlaştığı görülüyor.⁶⁷

Bu çizginin İran'da genç entelektüeller arasında giderek güç kazandığını ve zamanla daha da etkili olacağını öngörebiliriz. Seküler ve İslamcı Reformistlerin, özellikle Hatemi döneminden (1997-2005) bu yana, İran'da demokratikleşmenin derinleşmesi için işbirliği yapma deneyimleri artmakla beraber, entelektüel alanda giderek farklılaştıkları da söylenebilir. Ahmedinejad'ın temsil ettiği 'aşırılık' onları demokrasi gündemi etrafında yan yana getirebilse de, uzlaşması güç entelektüel yönelimlere sahip oldukları da açıktır. Özellikle 2004 Meclis, 2005 Cumhurbaşkanlığı seçimlerine katılmamayı tercih eden bu kesimlerin, Anayasa'nın yenilenmesi, Ulema'nın siyasal alandan bütünüyle tasfiyesi, yurt dışına gitmek zorunda olanların ülkeye dönebilmeleri, ekonominin rasyonel-denetlenebilir köklü reformlara tabi tutulması türünden taleplerinin, ciddi bir siyasal dönüşümle ancak mümkün olabileceği açıktır.⁶⁸

Muhafazakârlar arasında çatlak: Geleneksel Sağ ve 'Aşırı Sağ' Yeni-Muhafazakârlar:

Önceki bölümlerde Ruhani Önder Ali Hamaney etrafında kümelenen Muhafazakârların kökenlerine ve bu ana kategori içerisindeki bazı nüanslara değinilmişti. İslam Devrimcileri arasındaki bölünmelerden birisinin Ulema üyeleri ve Ulema kökenli olmayanlar (*Kolahi*) arasında olduğu vurgulanmıştı. 2005 yılında Cumhurbaşkanı seçilen Mahmut Ahmedinejad, 1981'den beri Ulema kökenli olmayan ilk Cumhurbaşkanı sıfatına sahip. Muhafazakârların, Geleneksel Sağ ve Aşırı Sağ biçiminde ikiye bölünebileceğini savunanlar, Ahmedinejad'ın ikinci

⁶⁶ Sol ve Liberal eğilimli entelektüellerin, giderek artan oranlarda devlet baskısına maruz kaldıkları ve özellikle Besiç çizgisindeki öğrencilerin kampanyalarıyla üniversitelerden uzaklaştırılmak istedikleri gözleniyor. Bkz, Ali Afshari ve H. Graham Underwood , "The Student Movement's Struggle"...s.87.

⁶⁷ Reformcuların aşamacı stratejilerine karşı duruşun simgesi haline gelen siyasi muhalif Akbar Ganji'nin konuyla ilgili eleştirileri için bkz., "The struggle against sultanism," *Journal of Democracy*, 16 (4), 2004, pp.38-51.

⁶⁸ İran Anayasası'nın bütünüyle değiştirilmesi ve halkoyuna götürülmesi için açık kampanya yürüten isimlerden birisi de Mohsen Sazegera'dır. 1989'a kadar İslamcı rejimin çeşitli birimlerinde görev alan, daha sonra istifa eden Sazegera'nın 2000'de Cumhurbaşkanlığı seçimlerine adaylık başvurusu Koruyucular Konyesi'nce reddedilmişti. Sazegera, Ulema'nın siyasal rolünden temizlenmiş yeni bir anayasanın halkoyuna sunulması için kampanya yürütüyor.

kanadı temsil ettiğini ve bu nedenle Muhafazakârlar arasında ciddi bir çatlağın habercisi olduğunu düşünüyorlar. Ulema kökenli olmayan Ahmedinejad kuşağı, aynı zamanda Devrim sırasında öğrenci aktivizmi içerisinde radikalleşen; daha sonra İran-İrak Savaşı'na iştirakleri sürecinde de militarist değerleri içselleştiren bir kuşak olarak dikkatleri çekiyorlar. Bu çatlağın, bu nedenle, kuşaklar-arası çatışma boyutu da söz konusu.⁶⁹

Ahmedinejad'ın birlikte hareket ettiği ekibin özelliği, büyük kısmının Devrim Muhafızları gurubundan olmaları. 1956 yılında demirci bir babanın çocuğu olarak, Tahran yakınlarında dünyaya gelen Ahmedinejad'ın öğrenciliği, gençliğin giderek politikleştiği ve nihayet 1979'da İslam devriminin gerçekleştiği bir dönemle çakıştı. Humeyni'nin, ABD'yle yaşanan rehine krizinin getirdiği radikalleşme dalgasını kullanarak, Liberalleri ve Marksistleri tasfiye ettiği 1980'lerin başında, Humeyni yanlısı İslami Cumhuriyeti Partisi'nin aktif militanıydı. Bu kuşaktan 1988'e kadar süren İran-İrak savaşına katılanlar; devrimciliklerine bir de 'savaş gazisi' unvanını eklediler ve iyice bilenerек evlerine döndüler.⁷⁰

Ruhani Lider Ali Hamaney'in Hatemi önderliğindeki Reformcuları dengelemek adına, bu grubun önde gelen isimlerini önemli konumlara atamasıyla başlayan süreç, bizzat Hamaney'i endişelendirecek düzeyde bir 'aşırı sağ' sapmaya yol açmış durumda.⁷¹ Devrim Muhafızları kökenlilerin 2004 Meclis Seçimleri'nde yüzde 30'a yakın bir ağırlık oluşturdukları, ardından da kendi adayları Ahmedinejad'ı Cumhurbaşkanlığına seçtirebilecek güce eriştikleri görülüyor.⁷²

⁶⁹ Vali Nasr'a göre, Ahmedinejad'ın zaferi sadece Devrim-Sonrası değil; Humeyni-Sonrası kuşağın da bir zaferi olarak görülmeli. Bkz., Vali Nasr, "The Conservative Wave rolls on," *Journal of Democracy*, Vol.16, No:4 (October 2005); 9-25; 9. Yine Devrim'in hemen sonrasındaki seçimlerde Meclis'e giren din adamlarının oranı oldukça yüksekken, bu oran zamanla düşme eğilimine girdi. Din adamları 1980'de seçilen I. Meclis'te 128, 1984'deki II. Meclis'te 127 gibi önemli bir temsil oranına ulaşmışlarken; bu rakam 1988'de 81'e, 1992'de 36'ya, 1996'da da 50'ye düştü. Bkz., David Menashri...s.77.

⁷⁰ Bu savaş sırasında, SSCB dahil dünyanın bütün güçlü devletlerinin Saddam'a destek vermesi, bu kuşağın Batı ve İsrail'e karşı güvensizliklerini daha da derinleştirdi. Dünya Şiiliği temsil ettiğine inanan, dinsel-popüler kültüründe mazlumluğun büyük rol oynadığı bir ülkenin, büyük devletlerin bilgisi dahilinde mutlaka durdurulması için kimyasal gaza bile maruz bırakılabilmesinin, bu ülke insanlarının siyasi kültüründe bıraktığı güvensizlik tortusunu anlamak güç değil. Tıpkı bu güvensizliğin, bir iktidar tekniği olarak, iç hainlerin temizlenmesi gayesiyle sürekli dolaşıma sokulmasının yarattığı usandırıcılık gibi...

⁷¹ Hamaney, 1997'den beri Güvenlik Hiyerarşisine yaptığı kilit atamalarda Devrim Muhafızları kökenlileri tercih ediyor. Yine Muhafızların liderlik kadrolarına da militarist zihniyetleri bazı isimleri getiriyor. Böylece Devrim Muhafızları kökenliler sadece dış politika ve ulusal güvenlik alanlarında etkinlik kazanmış değiller. Bonyadlarda da bu isimlerin güçleri hissedilir biçimde artıyor.

⁷² 2004 Seçimlerinde katılımın sadece yüzde 50'de kaldığını vurgulamalıyız. Reformcu liderliğin vaatlerini tutamamasının getirdiği ilgisizlik nedeniyle, "Geleneksel Sağ" ve Amhedinejad'ın çoğunluğu Devrim Muhafızları kökenli 'Aşırı Sağ' çizgisi bu denli başarılı olabildi. Ahmedinejad'ın ilk önemli çıkışı, halkın, reformcuların demokratikleşme ve sosyal adalet vaatlerinde başarısız kalmaları nedeniyle sandığa gitmediği; seçmenlerin sadece yüzde 12'sinin oy kullandığı Tahran Belediye başkanlığı seçimini kazanmasıydı. Tahran'ın yoksul ailelerine her gün çorba dağıtmak, Belediye Binası'ndaki asansörleri haremlik-selamlık olarak ayırmak gibi icraatlarıyla dikkat çeken Ahmedinejad, kendisinden önceki reformcuların Tahran hayatına getirdiği sınırlı özgürlük havasını dağıtmaya girişti.

Ahmedinejad'ın para-militer örgüt Besiç kökenli olduğu da burada ayrıca vurgulanmalı.⁷³

Vali Nasr'a göre, Reformistlerin 2004'le beraber Meclis ve Cumhurbaşkanlığı'ndan tasfiye edilmelerinin, Muhafazakârlar arasındaki bölünmeleri su yüzüne çıkartmak ve derinleştirmek gibi paradoksal bir etkisi oldu.⁷⁴ 2005 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde adaylığı onaylanan altı isimden, 'Pragmatik Muhafazakar' Rafsancani'nin, sadece öncüsü olduğu teknokratik eğilimli Kargorezan gurubundan değil; Kum'daki dini hiyerarşi'nin en etkin isimlerinden de destek aldığı unutulmamalıdır. Daha sonra, Rafsancani ve bu çevreler arasındaki yakın ilişkilerin, Rejim'in yeni Ruhani Lideri'nin seçilmesini nasıl etkileyebileceğine değineceğiz. Bu seçimlerde, Ruhani Önder Ali Hamaney'in desteği, eski Devrim Muhafızlarından Mohammad Baqer Qalibaf'den yanayken, Ali Larijani ve Ahmedinejad, Muhafazakâr çizginin aşırı sağ kanadını temsil ediyorlardı. Reformistlere yakın görünen ılımlı Mehdi Kerrubi, Mohammad Mo'in ve Mohsen Mehralizadeh, Hatemi'nin inandırıcılığını yakalayamadılar.

Birinci turda Rafsancani oyların yüzde 21'ini alırken, ikinci sıradaki Ahmedinejad yüzde 19,5'de kaldı.⁷⁵ Böylece bu iki aday seçimlerin ikinci turunda yarışmaya hak kazandılar. Birinci turda, eğer 'Pragmatik Muhafazakâr' Rafsancani de Reformcu adaylar çizgisinde sayılırsa, tüm Reformcu adayların toplam oyların yüzde 56,5'ini topladıkları görülüyordu. Reformcuların önemli bir talihsizliği, ikinci tura kalan 70 yaşındaki denenmiş ve pek çok Reformcu çevreye güven vermeyen Rafsancani'nin, yoksul kesim ve gençlik açısından da cazip bir aday olamaması gerçeğiydi. Refomcu bir başka aday, ilk turda öne çıkabilseydi, sonuç farklı olabilirdi. İkinci turda Ahmedinejad oyların yüzde 61,7'sini alırken, Rafsancani yüzde 35,9'da kaldı.⁷⁶

Seçimler öncesinde Muhafazakâr Mollalar ve Reformcular, önemli bir taktik hata yaptılar. Ruhani Önder, Reformculardan oy çalabilecek bir adaya, Kalibaf'a destek verirken; Rafsancani'nin de en önemli hedefi yine Reformcu oylarıydı. Adayların asıl ağırlığı kentli orta sınıflar, entelektüeller ve iş çevrelerini tatmin edecek söylemlere vermeleri, popülizm kartını kullanacak bir adaya geniş bir manevra alanı sağladı. Dolayısıyla Ahmedinejad ekibi, özellikle ikinci tur kampanyalarında, ciddi sosyo-ekonomik problemler ve bölgelerarası eşitsizlik olguları üzerine inşa edilen popülist bir söylemin çok oy getirebileceği hesabıyla hareket etti. Bu başarıda Ahmedinejad'ın, yıpranma ve yozlaşmayla anılan Muhafazakâr Mollalardan farklı ve onlara eleştirel bir yerde durduğu 'imajı' başarıyla kullanması da etkili oldu.⁷⁷ Ahmedinejad ekibi Molları, Larijani ve Rafsanjani'ye destek vermekle ve ekonomik yolsuzluklara bulaşmakla dahi eleştirdiler. Ahmedinejad, 'İhtiyarları' devrimci idealizmlerini yitirmekle eleştiriyor, ve Üçüncü Dünyacı tınıları olan bir dış politika söylemine vurgu yapıyordu. Bu

⁷³ Vali Nasr, "The Conservative Wave rolls on,...s. 12.

⁷⁴ Age.,s.16.

⁷⁵ Diğer adayların oyları sırasıyla, Karrubi yüzde 17.3, Qalibaf 13.9, Mo'in 13.8, Larijani 5.9 ve Mehralizadeh 4.4 olarak ortaya çıktı. Age, s.19

⁷⁶ Agy.

⁷⁷ Ahmedinejad ekibinin, kendilerini Muhafazakar Mollalar'dan farklı ve mesafeli gösterme taktiklerinin gerçeği yansıtmadığını savunan bir yazı için bkz., Ladan Boroumand, Iran's Peculiar Election, Journal of Democracy Volume 16, Number 4 (October 2005): 52-63; 58.

seçimlerde Güvenlik Aygıtı'nın Ahmedinejad için çalıştığı ve gerek seçmenlerin mobilizasyonu gerekse çeşitli hilelere başvurma gibi yollarla seçimlere müdahale ettiği sıklıkla iddia edildi.⁷⁸

Ahmedinejad, Rafsancani kliğinin denetiminde olan petrol sektörünü halkın lehine kullanma vaadini, "petrol gelirlerini yoksulların masasına koyma" sloganıyla çarpıcı biçimde popülerleştirebildi.⁷⁹ Rafsancani'yi özellikle ilk turda destekleyen seçmenler, Mohsen Sazegara'nın ifadesiyle, "özellikle sanayiciler, üst düzey yöneticiler gibi oldukça varlıklı kesimlerdi. Bunlar, Rafsancani'nin, İran'ın dünyayla- özellikle ABD'yle-olan sorunlarını çözme ve ülkeyi yükselişte olan küreselleşme eğilimlerine entegre etme vaatlerinden etkilenmişlerdi."⁸⁰ Açık olan nokta, Ahmedinejad'ın devrimci idealizme dönmeyi öne çıkaran dış ve iç politika gündemini başarıyla gizlediği ve iktisadi popülizme daha fazla ağırlık verdiği. İdeolojik gündemiyle ilgili sorulara verdiği aşağıdaki yanıt, bu durumu açıkça ortaya koyuyor: "İnsanlar devrimci değerlere geri dönüşü sadece başörtüsü örtme meselesi sanıyorlar. Ülkenin asıl meselesi istihdam ve konut sorunudur; kimin ne giyeceği değil."⁸¹

Ne var ki Ahmedinejad liderliğindeki İran'da, ahlaki seferberlik, kültürel temizlik gibi kavramlar son derece önem kazandı ve yeni ekip kendisini yeterince güvende hissettiğinde, kültür alanında ciddi bir baskı siyaseti izlemeye koyuldu. Bunlardan en kapsamlısı, 2007 yılı Nisan'ında başlatılan ahlak seferberliği idi. Haziran 2007'ye gelindiğinde, onbinlerce kişi kıyafet ve tavırları nedeniyle uyarı almış, 20 binin üzerinde insan tutuklanmış ve koşullu olarak serbest bırakılmış ve 2265 olay da mahkemeye sevk edilmişti.⁸² Tüm bu girişimlerle amaçlanan Hatemi Dönemi'nde 'Light Hicap' kavramının sembolü olduğu kısmi kültürel serbestleşmenin yarattığı 'hasarları' gidermekti.

Yukarıda da kısmen değinildiği gibi, Ahmedinejad yönetimi altında, pek çok öğretim üyesi, muhalif oldukları için erken emekli olmaya zorlanıyor. Muhalif genç akademisyenler ise, İran'ın faşist Besiç örgütlenmesinin üniversitedeki uzantıları tarafından sürekli şiddete maruz bırakılmakta. Besiçler, "Feminist, liberal veya seküler" oldukları gerekçesiyle bu akademisyenlerin tasfiye edilmeleri için kampanyalar düzenliyorlar. Öğrenci hareketinde aktif olanlar ise açıkça fişleniyor (yıldızlanıyor) ve dosyalarında "menfi yıldızlar" olduğu gerekçesiyle okuldan atılıyorlar. Aynı fişleme uygulamaları, nefes almamaları için rejimin kararlılıkla ve

⁷⁸ Birinci turda üçüncü sırada kalan Karrubi, ve ikinci turun mağlubu Rafsancani, seçimlere hile karıştığını iddia ettiler. Karrubi, Hamaney'in oğlunu açıkça suçlarken, üst düzey askeri yetkililerin Ahmedinejad için oy istemeleri ve yine önemli bir Ulema üyesinin 'fetvasıyla' Ahmedinejad için oy istemesi gibi uygulamaları da eleştirdi. *Age.s.*,18.

⁷⁹ Üzerindeki buruşuk montu, Murat 134'ü andıran, uzun yıllardır kullandığı yerli arabasıyla "Halka yakın, Hakka yakın" bir görüntü sergileyen Ahmedinejad'ın, konut edinemedikleri için evlenemeyen gençler için çözümler üreteceği de, akılda kalan bir başka vaadiydi.

⁸⁰ Mohsen Sazegara, "What 'we' should do now?" *Journal of Democracy* Volume 16, Number 4 (October 2005):64-74; 66.

⁸¹ Nazila Fathi, "Blacksmith's Son Emphasized His Modest Roots," *New York Times*, 26 June 2005.

⁸² Ladan Boroumand, "The Untold Story of the Fight for Human Rights" *Journal of Democracy* Vol.18., No:4 (2007) 64-79; 66.

bir bütün halinde seferber edildiği, sendikacılara karşı da kullanılıyor.⁸³ Rejim, işçiler konusunda korporatist bile olamayacak denli saldırgan bir tavır takınıyor.⁸⁴

Bush Yönetimi'nin Irak'ı işgali ve bu süreçte İran karşıtı bir politika izlemesi ve özellikle İran'ın nükleer programı üzerinden ortaya çıkan gerilim, İran iç siyasetinde de karşılığını buluyor. Ahmedinejad liderliği, güvenlik kaygılarını istismar ederek, siyasal, kültürel ve iktisadi reform taleplerini görmezden gelme; hatta bir önceki dönemdeki kazanımları budama siyaseti izliyor. Bunlar içerisinde en dikkati çekenlerden birisi, Hatemi Dönemi'nde güçlerine büyük darbe vurulan, 'İran Derin Devleti'nin gayrı-meşru unsurlarının yeniden önemli konumlara getirilmesi.⁸⁵ Şu anda İçişleri Bakanı olan Mostafa Pour-Mohammadi, 1980'lerde pek çok siyasi mahkûmu idama gönderen Devrim Mahkemeleri'nin kilit isimlerinden birisiydi. Mevcut İstihbarat Bakanını Gholamhossein Mohseni-Ejeii, derin devlet örgütlenmesinde yer aldığı ve politik suikastlar örgütlediği iddia ediliyor. Yine İslami İrşad ve Kültür Bakanı Mohammad Saffar-Harandi, kültür alanındaki tavizsiz tutumuyla bilindiği gibi, hedef gösterdiği kimi laik entelektüellerin, daha sonra bazı suikastlara kurban gitmesi, hakkında ciddi şüpheler uyandırıyor.⁸⁶

İran'da siyasal hâkimiyet mücadelesinin yakın geleceğine dair tahminler:

Buraya kadar İran'daki siyasal hâkimiyet mücadelesini anlamak için önce Devrim sürecinden çıkan rakip grupların mücadeleleri özetlendi. Yine mücadele eden gruplardan Reformculara kısmi destek sunmakla beraber, Devrim-Sonrası İran'ının ürünü olan Yeni Toplumsal Hareketler üzerinde duruldu. Bu bölümde, İran'ın son derece karmaşık iktisadi yapısına da odaklanarak, siyasal hâkimiyet mücadelesinin muhtemel doğrultusuna dair tahminlerde bulunulacak. Türkiye'de, AKP etrafında kendilerini 'Muhafazakâr Demokrat' olarak tanımlayan Post-İslamcı bir siyaset kuşağının ortaya çıkmasını hızlandıran iktisadi-siyasi-kültürel mücadeleler animsattılarak, benzer bir durumun İran'da gerçekleşmesi ihtimali üzerinde düşünülecek. AKP'yi küreselleşme sürecinin öne çıkardığı iktisadi-kültürel karşı seçkinlerin siyasal alandaki uzantısı olarak tanımlarsak, İran'da küreselleşmenin benzer aktörleri ne kadar öne çıkarabildiği konusuna yoğunlaşmalıyız. Yine İran'ın etnik-dini azınlıkları ve devlet arasındaki ilişkilerin Ahmedinejad'ın militarist yönetimiyle daha da gerginleştiği ve bu gerilimlerin siyasal mücadelelerde

⁸³ Son dönem İran'daki İşçi Hareketi ve Ahmedinejad liderliğinin tutumu hakkında bilgilendirici bir yazı için bkz., Mohammad Maljoo, "Worker Protest in the Age of Ahmadinejad," Middle East Report (Winter 241), elektronik ortamda: <http://www.merip.org/mer/mer241/maljoo.html>

⁸⁴ *Age*. Yazının tamamı, bahsedilen insan hakları problemleriyle ilgili bir döküm sunuyor.

⁸⁵ Ahmedinejad'ın kabinesindeki isimler ve bunlara atfedilen suçlamalarla ilgili bir kaynak için bkz., Human Rights Watch, "Minister of Murder: Iran's New Security Cabinet," 1 December 2005.

⁸⁶ Ahmedinejad'ın 'Güvenlik Kabinesi'yle ilgili bilgilendirici bir makale için bkz., <http://www.merip.org/mer/mer241/ehsani.html>. Ayrıca bkz., Farideh Farhi, "Iran's "Security Outlook," Middle East Report Online, July 9, 2007, <http://www.merip.org/mero/mero070907.html>. Ayrıca bkz., "The Untold Story of the Fight for Human Rights...s.69.

yansımalarını bulduğu, daha da bulacağı öngörülebilir. Bu çalışmanın kapsamı içerisinde bu boyutun derinlemesine ele alınması mümkün değildir.⁸⁷

İran Devrimi'nin ezilenler adına sosyal adaleti sağlayacağı vaatleri, bir dizi Devrimci Vakfın, (*Bonyads*) bu amaç ekseninde ortaya çıkmaları ve adeta dokunulmazlık kazanmaları sonucunu doğurdu. Bugün İran'da köklü siyasal reform talebinde bulunan herhangi bir gücün, *Bonyadlar* etrafında oluşmuş karmaşık çıkar ilişkilerini 'rasyonel, şeffaf ve hesap vermeye açık' bir yapıya dönüştürmeden bunu başarması çok güç görünüyor. Bu yapılar, İran ekonomisinin yüzde 50'sinden fazlasını ellerinde tutuyorlar. Bonyadları, özel veya devlet, hatta kamu sektörü kavramları bile tam olarak açıklayamıyor; zira hepsinden bir şeyler barındıran bu yapılar için, 'paralel devrimci yapılar' denilmesi daha doğru olabilir.⁸⁸ Direkt 'Ruhani Önder'in denetiminde olan, zaman zaman Meclis'ten kaynak dahi alabilen ama buna rağmen, Meclis'e karşı sorumluluğu bulunmayan bu yapıları anlamadan, İran'daki siyasal mücadeleleri tam anlamıyla kavrayabilmek mümkün değil.⁸⁹

Bonyad kavramının İslam Hukuku'ndaki Vakıf Kurumu'yla bir süreklilik gösterdiği söylenilebilir. Bunun tipik bir örneği, 1979 öncesi bir Vakıf olarak kısmi dokunulmazlığa sahip olan İmam Rıza Türbesi Vakfı'nın gelirlerinin, Devrim sonrası Bonyad statüsü altında yine (*Bonyad-e Astan-e Qods-e Razavi*) devam ettirilmesidir. Meşed'deki Vakıf-Bonyad'ın yıllık bütçesi, çoğunluğu hacılardan gelen bağışlarla iki milyar dolar civarında hesaplanmaktadır.⁹⁰ Bonyadların yöneticilerinin Ruhani Önderce atandığını anımsadığımızda, İran'daki siyasal iktidarın yaklaşık yüzde 75'ini denetlediği tahmin edilen Önder'in, iktisadi alandaki muazzam gücü de anlaşılabilir. Tüm bu veriler, aslında Ruhani Önder'in 'Teokratik Şah' olmaktan öteye gitmediğini bir kez daha gösteriyor.

En etkin Bonyadlardan birisi de son derece siyasal kaygılarla hareket eden, Şehitler Vakfı (*Bonyad-e Shahid*). Vakıf, Devrim ve Irak Savaşı şehitlerinin yakınlarına maddi destek sağlamak amacıyla kuruldu. Bu savaşlarda ölen yaklaşık 200 bin kişinin ailesine destek sağlayan Vakıf, aslında Rejim'e en yakın kesimlere eğitim bursları da dâhil, ciddi maddi destek sağlayarak, Rejim'e bağımlı ve sadık kadrolar yaratmaya çalışıyor.⁹¹ 1980'lerin sonuna gelindiğinde, Şehitler Vakfı'nın tarım, madencilik, inşaat ve ticaret alanında faaliyet gösteren 150 şirketi vardı.⁹² Bonyadların ciddi dokunulmazlık kazanmaları, kimi zaman seçimle gelen

⁸⁷ Daha önce kaynak gösterilen bir makale bu konunun insan hakları boyutuyla ilgili bir fikir verebilir. Bkz., Ladan Boroumand, "The Untold Story of the Fight for Human Rights."

⁸⁸ Bonyadların önemli bir güç kaynağı, Şah ve ailesinin Devrim sonrasında el konulan mülkleri ve taşınmazlarından gelen gelirlerdi. Yine Şah Dönemi'nin en güçlü 51 sanayicisinin el konulan servetleri de Bonyadlara aktarıldı.

⁸⁹ Yıllık bütçelerini açıklama zorunluğu olmayan Bonyadlar, sadece Ruhani Lider'e hesap verebilirler. Vergi yükümlülüklerinde de muaflar olan bu yapılar, ucuz kredi ve döviz sağlama konusundaki ayrıcalıklarıyla da dikkat çekiyorlar.

⁹⁰ Ali A. Saeidi, The accountability of para-governmental organizations (bonyads): the case of Iranian foundations, *Iranian Studies*, Vol. 37, No:3, (September 2004): 479-498; 483.

⁹¹ Bir başka önemli Bonyad olan, İmam Humeyni Yardım ve Destek Vakfı'nın (*Komiteh-ye Emdad-e Imam*) hedefi daha çok kırsal İran'daki yoksullar. Saeidi'ye göre, 1999'da kırsal alanda yaşayan 1.6 milyon insan, Vakıf'tan maddi destek alıyordu. 1995'de Vakıf'ın çeşitli programlarından destek alanların sayısı 3 milyonu bulmuştu. Ali A. Saeidi, The accountability of para-governmental organizations (bonyads)...s. 489.

⁹² *Age.s.*, 488.

yöneticilerle çatışma riskini göze almaları sonucunu dahi getirebiliyor. Sözgelimi, Cumhurbaşkanı Rafsancani, 1989'da Şeytan Ayetleri yazarı Salman Rüşdi'yle ilgili Humeyni'nin ölüm emri içeren fetvasını uygulamayacakları sinyalini verdiğinde, en güçlü Bonyadlardan olan, *Bonyad-e Panzdah-e Khordad*, Rüşdi'yi öldürene verecekleri para ödülü arttırdıklarını duyurdu.⁹³

Ortadoğu'nun otoriter rejimleri için, orta-sınıf ve alt-orta-sınıfların sadakatlerini 'satın almak' veya güvencelemek önemli bir siyasal stratejidir. Bu açıdan baktığımızda, Devrimci Rejim, Batı'ya kaçmak zorunda kalan orta-sınıfların yerlerini almaları için kendisine sadık bir alt-orta-sınıf dinamiği yaratmaya azami özen gösterdi. Ali A. Saeidi, Devrim'den hemen sonra siyasal görüşleri nedeniyle tasfiye edilen, öldürülen veya yurt dışına kaçan çok sayıda profesyonel, beyaz-yakalı çalışan ve öğrencinin ardından ortaya çıkan boşluğa dikkat çekiyor. Bu boşluğun, Bonyadların alt-orta sınıf kökenli, Devrim yanlısı kadrolarınca doldurulmaya çalışıldığını vurguluyor.⁹⁴ Saedi, 1978-79 Akademik Yılı'nda üniversite öğretim üyelerinin sayıları 16.000'ken, bunun 1981-82 yılında 9000'e gerilediğini anımsatıyor. Yine 10.000'e yakın öğretmen ve öğrencinin öldürüldüğünü ve önemli yönetim becerilerine sahip, 80.000 profesyonel ve entelektüelin de ülkeden kaçtıklarını ekliyor.⁹⁵ Bonyadlar için üniversitelerde özel kotalar konulması gibi ayrıcalıklar da, Devrim yanlısı bir kuşak yaratma adına devreye sokulan uygulamalardan sadece birisidir.⁹⁶ Bonyadlar benzer kotalardan, kamu sektöründe istihdam edilecekler açısından da istifade ettirildiler. Bu türden kadroların gereğinden fazla şişirildiği, kamu-sektöründe istihdam edilenlerin, kentli iş gücü içerisindeki oranlarının, 1976'da yüzde 30'lar seviyesindeyken, bu oranın 1986'da yüzde 50'ye yaklaşmasından da anlaşılabilir.⁹⁷

Tüm bu veriler, Devrim'in toplum mühendisliği girişimlerinin bütünüyle sonuçsuz kalmadığını gösteriyor. Ne var ki, abartılı radikal kültür siyasetleri, topluma; yani sosyolojiye çarptığında ortaya daha melez yapılanmalar çıkabiliyor. Bu nedenle, rejimin kendisine yakın kültürel-siyasal-ve iktisadi seçkinler yaratma çabaları, orta-sınıflaşma dinamiğiyle beraber, ciddi bir bölünmeye de yol açmış görünüyor. Bu noktada, İran'ın 1980'lerin sonundan itibaren, küresel iktisadi süreçlere entegre olmaya yöneldiğini ve küreselleşmenin kültürel süreçlerinin de ülkede yansımalarını bulduğunu vurgulamalıyız. Rafsancani ve Hatemi, Cumhurbaşkanlıkları döneminde, 'rasyonel bir ekonomi' yaratma anlamında ciddi çabalar harcadılar ve bunda ancak kısmen başarılı olabildiler. Özellikle Rafsancani, İran'ın IMF ve Dünya Bankası'yla ilişkilerini yeniden başlatan ve bu kuruluşların önerdiği stabilizasyon ve yapısal uyum siyasetlerini izlemenin kaçınılmazlığını her fırsatta dillendiren ilk isimdi. İlginç olan, özelleştirilmesi planlanan devlet kurumlardan bir kısmına zamanla Bonyadlar talip olmaya başladılar. Bonyadların,

⁹³ *Age.s*, 485.

⁹⁴ *Age.s*, 486.

⁹⁵ *Agy*.

⁹⁶ Aktaran Ali A. Saeidi, N. Habibi, "Allocation of Educational and Occupational Opportunities in the Islamic Republic of Iran: A Case Study in the Political Screening of Human Capital in the Islamic Republic of Iran," *Iranian Studies* 22, no. 4 (1989): 23.

⁹⁷ Ali A. Saeidi...s.487.

özelleştirme sürecinin kaçınılmazlığını fark ederek, etkin satın alıcılar olarak devreye girmeleri süreci daha da karmaşık hale getirdi.

İran'ın iktisadi reform taleplerini, petrol gelirleri nedeniyle sürekli erteleme yoluna gitmesi, zamanla ciddi sorunlar yaratmış görünüyor. Massoud Karshenas ve Hassan Hakimian, iktisadi reform ve demokratikleşme konusuyla ilgili bir makalelerinde, ihracat alanında avantaj getirebilecek ciddi yoğunlaşma ve ürün çeşitliliği (*diversification*) yaratmaya yönelik bir reformun kaçınılmaz olduğunu savunuyorlar.⁹⁸ Yazarlar, ülkenin 1970'lerin sonundan beri büyüme performansında ciddi bir gerileme yaşandığını göstermek için İran'ı, Türkiye, Malezya ve Güney Kore'yle karşılaştırma yoluna gidiyorlar. Buna göre, İran'da kişi başına düşen milli gelir, 1955-1975 arası dönemde, bu üç ülkeden daha hızlı bir artış gösterirken, bu tarihten sonra özellikle Malezya ve Güney Kore'yle aradaki fark, İran'ın aleyhine giderek açılmaya başlıyor. 1999 yılında Güney Kore 15 bin dolar; Malezya 10 bin dolar seviyesine ulaşır; Türkiye de 6.800 dolara çıkarken, İran 6 bin dolar seviyesinde kalıyor.⁹⁹ Malezya'nın yükselen performansı önemli; çünkü bu gelişme petrol üreticisi bir ülkenin kapsamlı bir iktisadi reform yapabileceğini de gösteriyor.¹⁰⁰

Yazarlar, İran ve Türkiye'yi bir de ihraç edilen imalat ürünleri açısından karşılaştırmayı öneriyorlar. Türkiye'nin İran'a göre daha düşük yatırım oranlarıyla, bu alanda İran'ı geride bırakabilmesi, İran'da yatırım alanındaki düşük verimliliğin de bir göstergesi.¹⁰¹ İki ülke, ihraç ettikleri imalat ürünleri açısından karşılaştırıldığında, Türkiye'nin 1960'lardan bu yana imalat ürünlerinin tüm ihracatı içindeki oranını yüzde 80'lerin üzerine çıkardığı; İran'ın ise yüzde 10 seviyesini zorlukla aşabildiği görülüyor.¹⁰²

Devrim'in ardından zorlu bir savaş geçiren İran'da enflasyon ve işsizlik, petrol gelirlerine bağımlı ülkenin üstesinden gelemediği iki can alıcı sorunu oluşturuyor. Buna göre, 1993-2001 arasında enflasyon yüzde 11-49 arasında, ortalama yüzde 23'lerde seyrederken; bu oran son yıllarda yüzde 15 civarında görülüyor. Yine işsizlik oranı da, gençler arasında daha yüksek olmakla beraber, resmi rakamlara göre yüzde 16'dır. İran'ın yılda bir milyona yakın yeni istihdam yaratması, yukarıda bahsedilen yapısal problemler sürdüğü müddetçe mümkün görünmemektedir.¹⁰³ Dolayısıyla İran için kilit mesele, petrol gelirlerinin istihdam yaratıcı bir iktisadi çeşitlilik için gerekli yatırımlara kararlı biçimde yönlendirilmesidir. Tam da bu amaç doğrultusunda, bir önceki Cumhurbaşkanı Hatemi'nin önemli girişimleri söz konusuysen, Ahmedinejad'ın kendi döneminde

⁹⁸ Massoud Karshenas and Hassan Hakimian, "Oil, Economic Diversification and the Democratic Process in Iran," *Iranian Studies*, Vol. 38, No. 1, (March 2005): 67-90.

⁹⁹ *Age.s.*, Tablo:I, s. 69.

¹⁰⁰ *Age.s.*, 68.

¹⁰¹ Sözelimi, 1980-2001 arası, İran'da yatırıma ayrılan payın oranı yüzde 24.1'ken, bu oran Türkiye için yüzde 21.8'dir. *Age. s.*, 68.

¹⁰² *Age.*, s. 75, Tablo III:

¹⁰³ *Age.s.*, s.69. Dünya Bankası'na göre, İran'ın yıllık yüzde 7.5'lik büyüme rakamları yakalaması durumunda, işsizlik oranını, 2010 yılında ancak yüzde 10'lara çekebilmesi mümkündür. Aktarılan kaynak: World Bank, "Iran: Medium Term Framework for Transition – Converting Oil Wealth to Development", Report No. 25848-IRN, A Country Economic Memorandum, Social and Economic development Group, (Washington, April 30, 2003).

artan petrol gelirlerini, rejimin giderek zayıflayan meşruiyet problemini güçlendirmek adına kullanmaya yöneldiği gözleniyor. Hatemi Dönemi'nde petrol gelirlerinin parasal disiplin içinde ve yatırıma yönelik kullanımı amacıyla bir Yabancı Döviz Rezerv Fonu kurulmuştu. Hatemi'nin planına göre her yıl bu fondan yaklaşık 15 milyar dolar çekmek gerekirken, Ahmedinejad ilk yılında bu hesaptan 40 milyar dolar çekerek bu uzun vadeli planı, kısa vadeli hedefler uğruna terk etti.

Kaveh Ehsani, İran'ın petrol gelirlerinin, 2005'de 62 milyar dolar; 2006'da 83 milyar dolar olarak gerçekleştiğinin tahmin edildiğini anımsatıyor.¹⁰⁴ 2007 yılında da arttığı kesin olan bu gelirler, ülkede ciddi bir likidite sorunu yaratmış durumda. Ahmedinejad Yönetimi, sermaye ve tüketim ürünleri ithalatına da hız vermiş durumda. Buna göre, 2004 yılında 18 milyar dolar olan ithalat, 2006'da 45 milyar dolara tırmanmış durumda. Ehsani, tüm bunların enflasyonu kamçilediğini ve geçici bir tüketim bolluğu yarattığının altını çiziyor. Bu muazzam petrol gelirleri artışının ciddi ekonomik büyüme yaratmadığını anlamak için, Hatemi Dönemi'nde yüzde 7'lerde devam eden yıllık büyüme oranlarının, Ahmedinejad'la yüzde 5'lere gerilediğini; 2006 yılında yüzde 4,3'de kaldığını da anımsatmalıyız.

Yukarıda Bonyadlar ve diğer devlet kurumları etrafında ortaya çıkan çıkar gruplarının uzun süre özelleştirmelere direndiklerini; 1990'ların sonlarına doğru da, taktik değiştirerek, özelleştirme eliyle yaşanan servet aktarımı sürecinde etkin olmaya ağırlık vermeye başladıklarını vurgulamıştık. Ahmedinejad'ın Geleneksel Muhafazakar Sağ'a fazlaca popülist gelen kimi uygulamalarının, İran Meclis'inde bu kesimi temsil edenlerle, Ahmedinejad kliği arasında önemli gerilimler yarattığı gözleniyor. Ruhani Önder etrafında kümelenen Geleneksel Muhafazakârlar, Ahmedinejad'ın kendi oligarşik kliğini yaratma hırısından ciddi biçimde ürküntüye kapılmış görünüyorlar.

Ahmedinejad'ın sayıları 500'ü bulan Kamu İktisadi Teşekküllerinin hisselerinin yüzde 80'ini (Yüzde 40'ını Borsa yoluyla; yüzde 40'ını da yoksullara) satma ve dağıtma planları, Geleneksel Muhafazakâr kesimleri ürkütüyor. Böylesine kapsamlı bir projenin, önemli bir servet ve güç aktarımı anlamına geleceği açıktır. Borsa'daki işlemlerin yüzde 85'inin devletle ilişkili aktörlerce gerçekleştirilmesi, bu hisselerin kimlere yönlendirileceğine dair bir fikir verebilir.¹⁰⁵ Dolayısıyla, şu anda Geleneksel Sağ kanadın denetimindeki Meclis üyeleri, Ahmedinejad'ın bu girişimlerini, özellikle yoksullara hisse senedi dağıtma vaatlerini engellemek için ellerinden geleni yapıyorlar.

Ahmedinejad, büyük bir kararlılıkla eski savaş gazilerinin 'savaş partisini' zenginleştirmeye çalışıyor. Muhafazakâr çevrelerle Ahmedinejad arasında, iktisat politikaları nedeniyle oluşan gerilimin giderek artması beklenebilir. Son dönemde Ahmedinejad'ın bazı Muhafazakâr yayın organlarını sansür uygulayarak kapattırması, bu gerilimin daha da derinleşebileceğini düşündürüyor. Ama bu özünde iktidar blokunun içerisinde, devlet kaynakları ve siyasi pozisyonların nasıl yağmalanacağına dair yaşanan bir kavgadır. 2005 yılında Türkcell'e verilen cep telefonu ihalesinin güvenlik gerekçesiyle iptal edilmesi ve Ordu'ya ait SaIran şirketine verilmesi çok tipik bir örnektir. Yine Devrim Muhafızları'na ait şirketlerin

¹⁰⁴ Kaveh Ehsani, "Iran: The Populist Threat to Democracy" Middle East Report 241 (Winter 2006). Elektronik versiyonu için bkz., <http://www.merip.org/mer/mer241/ehsani.html>.

¹⁰⁵ Agy.

çok büyük inşaat, petrol, doğal gaz boru hattı ve hatta hafif metro inşasına dair ihaleler kazanmaları da bu bağlamda düşünülmelidir.

Sonuç:

Kaveh Ehsani, farklı Muhafazakâr kliklerin İran için sürekli Çin Modeli'nden bahsedişlerine göndermede bulunarak; Çin'de ekonominin ciddi ölçüde büyümeye yöneldiğini; buna rağmen İran'da rejimin orta sınıf ve yoksulların sadakatlerini petrol parasıyla satın almaya giriştiğini anımsatıyor.¹⁰⁶ Dolayısıyla, ülke içerisindeki güçlü çıkar grupları, 'Deniz'in tükendiğini hissettikçe Reformcuların, özellikle de Rafsancani'nin etrafında kümeleniyorlar. Bilindiği gibi, orta-sınıfa aidiyet, salt nesnel ölçütlerle anlaşılacak (ölçülemeyecek) öznel bir boyut da taşıyor. İran'da, İslami İrşad ve Kültür Bakanlığı'nın 2001 yılında düzenlediği kapsamlı bir araştırmaya göre, nüfusun yüzde 52'si kendilerini orta-sınıf mensubu olarak tanımlıyor.¹⁰⁷ Kendilerini üst-sınıfa mensup olarak görenlerin oranı yüzde 3'te kalıyor. Yine nüfusun yüzde 45'i kendilerini alt-sınıf kapsamında görüyor.¹⁰⁸ İran'da yoksulluk sınırının altında yaşayanların oranının, 2002 yılı tahminlerine göre yüzde 40 olduğu anımsandığında, bahsedilen araştırmada kendilerini alt-sınıf yoksulları arasında görenlerin yüzde 45 çıkması şaşırtıcı değil.

Dolayısıyla, orta-sınıf talepleriyle, yoksullar arasında inandırıcı söylem ve pratik kurabilen siyasal oluşumların, İran'ın yakın geleceğinde söz sahibi olacakları öngörülebilir. Ahmedinejad Kliği, popülizm kartının unutulduğu bir seçimi, yoksulların desteğiyle kazanmayı bildi. Reformcuların bu seçimden alacakları en büyük ders bu olmalı. Bugünün İran'ında siyasal hakimiyet mücadelesinin taraflarından, kentli, eğitilmiş, ve nispeten müreffeh kesimler, küreselleşme süreciyle uyumlu kültürel-iktisadi-siyasal reformlar için kendilerini hazır hissediyorlar. Onların karşındaysa, kendi aralarında da mücadeleye düşmüş, Ruhani Önder etrafında kümelenen Geleneksel Muhafazakar Sağ ve militarist-popülist özelliklere sahip 'Aşırı Sağ' konumlanıyor. Bu mücadelede, Devrim Çizgisi içerisinde gelen Reformcu ve Rafsancani etrafında kümelenen Modern Sağ veya 'Pragmatik Muhafazakâr' unsurların tercihleri, hamleleri ve bunlara farklı Sağ kesimlerin nasıl taktiklerle yanıt verecekleri önemli ölçüde belirleyici olacak.

Son dönemde Geleneksel Sağ ve Ahmedinejad Kliği arasındaki gerilimin arttığını vurgulamıştık. Ruhani Önder'in Ahmedinejad'ın popülist iktisadi politikaları ve kendi kliğini zenginleştirme hamlelerinden rahatsızlık duyduğu anımsatılmıştı. Yine, Devrim sonrası İran'da devlet aklının, (*raison d'etat*) devrimci idealizmin önüne geçmesinde de Hamaney'in belirleyici rolü olmuştu. Ahmedinejad'ın son dönem dış politikasında Geleneksel Muhafazakar çizgideki 'realist dış politika' anlayışını zorlayan girişimleri, özellikle nükleer program konusunda esnek bulunmayan çıkışları, Hamaney'in giderek daha fazla devreye girmesini getirebilir. Son dönemde Hamaney'in bu yönde verdiği ılımlı mesajlar arasında, "ABD ile husumetimiz ebediyen sürmez. ABD'yle ilişki kurmak günün birinde mümkün olabilir" türünden ifadelerin de bulunması, Ahmedinejad'ın ilgili politikalarına duyduğu tepkinin giderek arttığının bir göstergesi.¹⁰⁹ Dolayısıyla

¹⁰⁶ Agy.

¹⁰⁷ Hamidreza Jalaeipour, "Iran's Islamic Revolution: Achievements and Failures"...s. 213.

¹⁰⁸ Agy.

¹⁰⁹ Ali Hamaney: "ABD ile husumet ebediyen sürmez." Birgün Gazetesi, 4 Ocak 2008.

Hamaney'in 'devlet aklıyla' hareket ederek Ahmedinejad'ın tasfiyesine onay vermesi ve bu süreçte, bir kez daha 'Pragmatik Muhafazakâr' Rafsancani Kliğine destek vermeye mecbur kalması da güçlü bir olasılıktır.

Hatemi Çizgisindeki Reformculardan daha ılımlılar, bir önceki Cumhurbaşkanlığı seçimlerine de katılan; daha önceki Meclis'te Başkanlık yapan Mehdi Kerrubi'nin liderliğindeki İtimat-ı Milli Partisi etrafında örgütlüler. Bu kesim, Aralık 2006'daki Yerel Seçimlerde Rafsancani Çizgisi'nin adaylarını destekledi ve bu adaylar seçimlerde büyük başarı kazandılar. Reformcu Geleneğin Sol-Liberal unsurları, daha önce de vurgulandığı gibi, Muhammed Hatemi'nin kardeşi Rıza Hatemi'nin İran Katılım Cephesi etrafında partileşmiş durumda. Bu parti, yukarıda ele alınan Devrim-Sonrası Yeni Toplumsal Hareketlerle güçlü bağlar kurabilme potansiyeline sahip. Katılım Cephesi'nin, Anayasa'nın mevcut haliyle korunmasıyla köklü reform yapılamayacağı konusundaki ısrarı, bu partiyle bahsedilen hareketlerin gündemlerini ortaklaştırıyor.

Aralık 2006'da sadece Yerel Seçimler yapılmadı. İran'ın kendine özgü siyasal sistemi içinde hayli önemli bir ağırlığı olan Uzmanlar Heyeti üyelikleri için de seçime gidildi. Dini uzmanlardan oluşan ve 8 yılda bir yenilenen bu Heyet'in 86 üyesi var. Seçmenlerden, Heyet üyelerini belirlemek için de oy kullanmaları isteniyor. Heyet'in görevi Ruhani Önderi seçmek ve denetlemek. En son yüzde 60 katılım sağlanan seçimlerde Rafsancani yanlıları Heyet'in yüzde 65'ini ele geçirdiler. Bu aslında Muhafazakârların her türlü yasama, yürütme ve yargı erkini ellerinde tutmalarına yarayan karmaşık sistemde 'Aşıl'ın Topuğu'ndan yara aldıklarını gösteriyor. Muhafazakârların, Hatemi iktidarında yapılmak istenen her türlü reformu geri püskürtebilmelerinde en önemli güçlerinin, Ruhani Önderliği ellerinde tutabilmeleri olduğu açık. Bu güç sayesinde diğer bütün kilit kurumların üyelerini belirleyebiliyorlar. Eğer Hamaney'in yerine Rafsancani yanlısı bir Ruhani Önder seçilebilirse, bu sistemde domino taşı etkisi yapacak ve aşılabilir sanılan Muhafazakâr kaleleri birer birer düşürebilecektir. Ama bu gelişme, Reformcular için açık bir zafer olmaktan çok, asıl güçlerini iki uzlaşmaz kanadın (Muhafazakâr ve Reformcu) 'artılarını' temsil ettikleri iddiasından ve yumuşak bir geçiş yapabilecekleri vaatlerinden alan Pragmatik Muhafazakârların başarı hanesine yazılacaktır. Rafsancani'nin iktisadi reformu öne çıkaran çizgisinin zamanla, kısmi kültürel ve siyasal reformun kaçınılmazlığı noktasına kadar ulaştığını vurgulamalıyız. 'Yedicanlı' Rafsancani'nin bu süreçlerin bir birlerinden kopuk değiştirilemeyeceğini fark ettiği söylenilebilir.

Girişte, Demokratikleşmeye Geçiş (*Transition*) literatürünün rejim-içi ve muhalif siyasal seçkinlerin tercihlerine verdiği merkezi öneme değinmiştik. Guillermo O'Donnel ve arkadaşlarının bu konuda *kanon* haline gelen eseri ve bundan etkilenen Yossi Shain ve Juan Linz'in ilgili görüşlerini özetleyen David Potter, geçiş aşamasında rejim yanlısı otoriter ve demokratik muhalefetin tercihleriyle ilgili bir sınıflandırma yapıyor.¹¹⁰ Buna göre demokratik muhalefetin, otoriter ittifakı, İlimliler (*Softliners*) ve Şahinler olarak bölünmeye zorlamasının önemi vurgulanıyor. Geçiş sürecinde, demokratik muhalefetin de kendi içlerinde İlimliler (*Moderates*), Radikaller ve Fırsatçılar (*Opportunists*) olarak bölünmesinin

¹¹⁰ David Potter, "Explaining Democratization," in David Potter, D. Goldblatt, M. Kiloh, P. Lewis (et al.), *Democratization*, Cambridge, Polity Press, s.15.

muhtemel olduğunu vurgulayan Potter, bundan sonra yapılan tercihler, hesaplamalar ve hamlelerin son derece belirleyici olabileceğini savunuyor. Bu sınıflandırmada ilginç olan Fırsatçıların, daha önce rejim yanlısıyken, demokratikleşme sürecinden avantajlı çıkacaklarını hesaplayarak, demokratik muhalefet saflarına katılmaları. Yine, rejim-yanlısı otoriter güçler arasında gösterilen İlmîlilerin de, demokratikleşme konusunda müzakereye, pazarlığa açık olmaları.

Bu tablo içerisinde, Rafsancani'nin Pragmatik Muhafazakârları'nın Rejim yanlısı çizgiden uzaklaşarak Fırsatçılar kategorisine doğru yöneldikleri söylenebilir. Geleneksel Muhafazakâr klikle, Aşırı Sağ Ahmedinejad kliği arasındaki mücadele, Rejimi korumaya odaklanmış kesimler arasından bazı grupların, İlmîlilere doğru (*Softliners*) bir yönelime girmesini de getirebilir. Shain ve Linz'e göre böyle bir pozisyon değişiminin en önemli belirleyicisi, geçiş sürecinde hangi güçlerin yönetimde olacağı ve bunların güçlerini hangi yönde kullanacaklarına dair beklentilerdir. Geçiş yönetimlerinde, eski rejim-yanlısı gruplardan kopanlara da yer açılmasının ortaya çıkması, bahsedilen süreci daha da derinleştirebilir.¹¹¹ Yine iktisadi veya askeri nedenlerle, yönetimin mevcut haliyle korunmasının bedelinin yüksek olması da böyle bir tercihi güçlendirebilir. Sahiden de, Ahmedinejad'ın izlediği politikalar, İran'da Hamaney etrafında kümelenen grupların iktisadi kriz, askeri maceracılık ve uluslararası yalıtılma gibi riskleri hesaplayarak, bu türden müzakerelere açık bir yönelime girmelerini getirebilir.

Yukarıda, Hatemi'nin Reformcu çizgisine destek veren unsurlardan daha İlmîliler ve Radikaller arasında bir bölünme yaşandığını vurgulamıştık. İlmîl Reformcuların, 2006 Aralığındaki Yerel Yönetimi seçimlerinde, Rafsancani'nin Pragmatik Muhafazakârlarıyla beraber hareket etmelerinin önemli bir seçim zaferine yol açtığını vurgulamıştık. Dolayısıyla, geçiş döneminde, Rafsancani'nin Fırsatçıları, Mehdi Kerrubi'de temsilcisini bulan İlmîl Reformcular ve Hamaney etrafında kümelenenlerde İlmîl pozisyona doğru kayanlar arasında tedrici bir geçiş için iş birliği yapılabileceğini de bekyebeliliriz. Geçişin daha Radikal unsurları dışlayarak gerçekleşmesi muhtemel görünmektedir. Geçiş Literatürü, geçiş aşamasının ardından gelen konsolidasyon sürecinin çok daha hayati olduğunu ve geçişi başarmanın, demokrasinin konsolidasyonu anlamına gelmeyeceğini de altını özellikle çiziyorlar.

Rafsancani'nin teknokratik ve ekonomist zihniyetleriyle de bilinen ekibi içerisinde en dikkati çeken isimlerden birisi, daha önce de vurguladığımız gibi, eski Tahran Belediye Başkanı Gholamhosein Karbaschi. Kendinizi nasıl tanımlıyorsunuz sorusuna, "Biz Müslüman bir liberal demokrat partiyiz. Bu açıdan çizgimizle AKP arasında benzerlikler var. Ben Başbakan Erdoğan'la belediye başkanlığı döneminden tanışıyorum. İkimiz de hapse girdik..." yanıtını veren Karbaschi'yi Recep Tayyip Erdoğan'la kıyaslayanlar ve İran'ın yakın gelecekteki Cumhurbaşkanı olarak gösterenler de var.¹¹² Küreselleşme sürecini olumlayan, serbest piyasa

¹¹¹ Yossi Shain and Juan Linz, *Between States: Interim Governments and Democratic Transition...*,s.21

¹¹² Doğan Ertuğrul (Yazı Dizisi), "Değişen İran-3", Radikal Gazetesi, 26 Ocak 2007, Kerbaschi ve İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığını yürüten Recep Tayyip Erdoğan'ın kendi ülkelerindeki siyasal mücadelelerde, ve özellikle devletle olan çatışmalarındaki ilginç paralelliklere dikkat çeken bir yazı için, bkz, Hootan Shambayati, "A Tale of Two Mayors:

ekonomisini İran'ın rasyonel iktisadi dönüşümünün manivelası olarak gören Karbaschi'nin, rejimin demokratikleşmesine destek verme stratejik tercihinde bulunacak rejim-içi güçleri yanına çekme olasılığı oldukça yüksek. Değişimi Rafsancani yanlılarının başlatma ihtimalleri yüksek gözükmeyle beraber, 'Pandora'nın Kutusu' bir kez açıldıktan sonra içinden kimlerin çıkacağı ve zamanla kimlerin muzaffer olacağı şimdiden kolayca kestirilemez.

KAYNAKLAR

- Abrahamian, Ervand, *Hümeynizm: İslam Cumhuriyeti Üzerine Denemeler*, Metis Yayınları, 2002, s.109.
- Afshari, Ali ve H. G. Underwood , "The Student Movement's Struggle," *Journal of Democracy* 18.4 (2007) 80-94
- Aktaş, Cihan, *Düünün Devrimcileri Bugünün Reformcuları: İran'da Siyasal, Kültürel ve Toplumsal Değişim*, İstanbul, Kapı Yayınları, 2004.
- Boroujerdi, Mehrzad, *Iranian Intellectuals and the West: The Tormented Triumph of Nativism*. New York: Syracuse University Press, 1996.
- Boroumand, Ladan, "Iran's Peculiar Election," *Journal of Democracy* Volume 16, Number 4 (October 2005): 52-63
- Boroumand, Ladan, "The Untold Story of the Fight for Human Rights" *Journal of Democracy* Vol.18., No:4 (2007) 64-79
- Çakır, Ruşen ve F. Çalmuk,, *Recep Tayyip Erdoğan: Bir Dönüşüm Öyküsü*. İstanbul, Metis Yayınları, 2001.,
- Ehsani, Kaveh, "Iran: The Populist Threat to Democracy" *Middle East Report* 241 (Winter 2006). Elektronik versiyonu için bkz., <http://www.merip.org/mer/mer241/ehsani.html>.
- Ehteshami , Anoushiravan, *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London and New York, Routledge, 1995
- Ertuğrul, Doğan, (Yazı Dizisi), "Değişen İran-3", *Radikal Gazetesi*, 26 Ocak 2007.
- Farhi, Farideh, "Iran's "Security Outlook," *Middle East Report Online*, July 9, 2007, <http://www.merip.org/mero/mero070907.html>.
- Farzin Vahdat, "Post-revolutionary Discourses of Mohammad Mojtahed Shabestari and Mohsen Kadivar: Re-conciling the Terms of Mediated Subjectivity. Part II: Mohsen Kadivar" *Critique* 17 (Fall 2000): 135-157.
- Fathi, Nazila, "Blacksmith's Son Emphasized His Modest Roots," *New York Times*, 26 June 2005.
- Ganji, Akbar, "The struggle against sultanism," *Journal of Democracy*, 16 (4), 2004, pp.38-51.
- Hamaney, Ali, "ABD ile husumet ebediyen sürmez." *Birgün Gazetesi*, 4 Ocak 2008.
- Hendleman-Baayur, Liora, "Promises and Perils of Weblogistan: Online Personal Journals and the Islamic Republic of Iran," *Middle East Review of*

International Affairs 11 (Haziran 2007).

<http://meria.idc.ac.il/journal/2007/issue2/jv11no2a6.html>.

- Jalaeipour, Hamidreza, "Iran's Islamic Revolution: Achievements and Failures," *Critique: Critical Middle Eastern Studies*, Vol. 15, No:3 (Fall 2006); 207-215; 212.
- Karshenas, Massoud ve H. Hakimian, "Oil, Economic Diversification and the Democratic Process in Iran," *Iranian Studies*, Vol. 38, No. 1, (March 2005): 67-90.
- Keddie, Nikki R, *Modern Iran : Roots and Results of Revolution*, New Haven, Yale University Press, 2003.
- Khosrokhavar, Farhad "Postrevolutionary Iran and The New Social Movements", Eric Hooglund (ed.), *Twenty Years of Islamic Revolution: Political and Social Transition in Iran since 1979*, Syracuse, Syracuse University
- Maljoo, Mohammad, , "Worker Protest in the Age of Ahmadinejad," Middle East Report (Winter 241), elektronik ortamda:
<http://www.merip.org/mer/mer241/maljoo.html>
- Menashri, David, *Post-Revolutionary Politics in Iran: Religion, Society and Power*. London, Frank Cass, 2001,
- Mir-Hosseini, Ziba, "Is Time on Iranian Women Protesters' Side?," June 16, 2006, <http://www.merip.org/mero/mero061606.html>
- Moslem, Mehdi, "The State and Factional Politics in the Islamic Republic of Iran", Eric Hooglund (ed.), *Twenty Years of Islamic Revolution: Political and Social Transition in Iran since 1979*, Syracuse, Syracuse University Press, 2002, 19,-35.
- Nasr, Vali, "Rise of 'Muslim Democracy,'" *Journal of Democracy* 16-2 (2005): 13-27.
- Nasr ,Vali, "The Conservative Wave rolls on," *Journal of Democracy*, Vol.16, No:4 (October 2005); 9-25
- O'Donnel, Guillermo, P., Schmitter, ve L. Whitehead (eds.), *Transitions from Authoritarian Rule (Dört cilt)*, Baltimore, John Hopkins University Press, 1986.
- Oğuz, Sami, ve R. Çakır, *Hatemi'nin İran'ı*. İstanbul, İletişim Yayınları, 2000
- Oğuz, Sami (Hazırlayan), *Gülümseyen İslam: Hatemi'nin Ağzından İran'da Değişim*, İstanbul, Metis Yayınları, 2001. (Çeviren: Naila H. Nejad)
- Paya, Ali ve M. A. Ghaneirad, "Habermas and Iranian Intellectuals," *Iranian Studies*, Vol.40, number 3, June 2007, 305-334.
- Potter, David, "Explaining Democratization," in Potter, David, D. Goldblatt, M. Kiloh, P. Lewis (et al.), *Democratization*, Cambridge, Polity Press,
- Razavi-Faqih, Saeed, "Our Letter to Khatami Was a Farewell"(15 Temmuz, 2003) Middle East Report Online, <http://www.merip.org/mero/mero071503.html>
- Rueschemeyer, Dietrich , E., Stephens, ve J., Stephens, *Capitalist Development and Democracy*, Cambridge, Polity Pres, 1992.
- Saeidi, Ali A., "The accountability of para-governmental organizations (bonyads): the case of Iranian foundations," *Iranian Studies*, Vol. 37, No:3, (September 2004): 479-498
- Shekarloo, Mahsa, "Iranian Women Take On the Constitution", *Middle East Report Online (MERO)*, July 21, 2005,
<http://www.merip.org/mero/mero072105.html>
- Sazegara, Mohsen, "What 'we' should do now?" *Journal of Democracy Volume 16*, Number 4 (October 2005):64-74.

- Shain, Yossi, ve J. Linz, *Between States: Interim Governments and Democratic Transition*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995.
- Shambayati, Hootan, “A Tale of Two Mayors: Courts and Politics in Iran and Turkey” *International Journal of Middle East Studies* 36 (2004; 253-275).
- Taşkın, Yüksel, “Türkiye’de sınıfsal yeniden yapılanma, AKP ve Muhafazakar Popülizm” *Birikim* 204 (Nisan 2006): 16-26.
- Tezcür, Güneş M., T. Azadarmaki ve M. Bahar, “Religious Participation among Muslims: Iranian Exceptionalism” *Critique: Critical Middle Eastern Studies*, Vol. 15, No. 3 (Fall 2006); 217–232.
- Vahdat, Farzin, , “Post-revolutionary Discourses of Mohammad Mojtahed Shabestari and Mohsen Kadivar: Re-conciling the Terms of Mediated Subjectivity. Part I: Mojtahed Shabestari,” *Critique* 16 (Spring 2000): 31-54.
- Volpi, Frederic, “Pseudo-democracy in the Muslim world,” *Third World Quarterly* 25-6 (2004): 1061–1078.